

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра української мови

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Жанна Колоїз

Протокол № _____

« ____ » _____ 2022 р.

Реєстраційний № _____

« ____ » _____ 2022 р.

ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО БАГАТОЇ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ У
ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У СТАРШІЙ ШКОЛІ

Магістерська робота студентки
факультету української філології
групи УАФм-17
другого (магістерського) рівня
спеціальності 014.01 Середня освіта
(українська мова і література)
додаткової спеціальності 014.02 Середня
освіта (мова і література (англійська))
Соломикої Алли Сергіївни

Керівник: професор кафедри української мови,
доктор педагогічних наук **Бакун З. П.**

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Голова ЕК _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

Члени ЕК _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) (прізвище та ініціали)

АНОТАЦІЯ

Соломикіна А. С. Формування духовно багатой особистості учня у процесі навчання української мови у старшій школі : рукопис. Кривий Ріг, 2022. 96 с.

У магістерській роботі проаналізовано лінгвістичні засади вивчення лексичних норм у старшій школі. Досліджено зміст поняття «духовно багата особистість» у науковій літературі. Визначено психологічні особливості старшокласників, лінгводидактичні засади формування духовно багатой особистості учнів. На основі філософських, дидактичних, психологічних та лінгводидактичних наукових праць витлумачено категорію та розроблено структуру духовно багатой особистості старшокласників. Проаналізовано чинну програму та підручники з української мови для 10 класу в контексті досліджуваної проблеми. Створено методика формування духовно багатой особистості під час вивчення лексичних норм. Зроблено зіставний аналіз рівня сформованості особистості учня в духовній сфері, що засвідчив результативність запропонованої методики.

Ключові слова: духовність, духовно багата особистість, формування духовно багатой особистості учнів, старша школа, програми і підручники з української мови, навчання української мови, лексична норма.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО БАГАТОЇ ОСОБИСТОСТІ В СТАРШІЙ ШКОЛІ	8
1.1. Лінгвістичні засади вивчення лексичних норм у 10 класі.....	8
1.2. Категорія «духовно багата особистість» у науковій літературі.....	15
1.3. Психологічні особливості старшокласників.....	22
Висновки до першого розділу.....	28
РОЗДІЛ 2. СТАН ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО БАГАТОЇ ОСОБИСТОСТІ В ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ НАВЧАННЯ	30
2.1. Лінгводидактичні засади формування духовно багатої особистості учнів.....	30
2.2. Аналіз чинних програм і підручників у контексті досліджуваної проблеми.....	36
2.3. Рівень сформованості духовно багатої особистості учнів старшої школи.....	42
Висновки до другого розділу.....	49
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО БАГАТОЇ ОСОБИСТОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ТА ЇЇ РЕЗУЛЬТАТИ	52
3.1. Методика формування духовно багатої особистості учня.....	52
3.2. Результати сформованості духовно багатої особистості учнів.....	63
Висновки до третього розділу.....	69
ВИСНОВКИ	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	74
ДОДАТКИ	81

ВСТУП

Освітній процес керується потребами сучасного світу, що спонукає до створення пошук нових концепцій та пошуку методів формування духовно багаті особистості. Якщо раніше головною метою мовної освіти була передача знань, формування в учня системи умінь і навичок, старшокласники засвоювали певні правила, які не завжди могли реалізовувати в реальному житті, то нині виховання духовно багаті особистості посідає чільне місце. У чинних програмах з української мови [46] відбулися зміни, які акцентують на тому, щоб учні могли використовувати отримані знання на практиці, мали сформовану систему цінностей та керували своєю поведінкою відповідно до морально-етичних норм суспільства.

У нормативно-правовій базі сучасної освіти також наголошено на розвитку духовно багаті особистості. У Законі України «Про освіту» [47] вказано, що формується соціально-економічний та культурний рівень суспільства. Засадами та принципами освітньої діяльності, які характеризують духовно багату особистість, є: людиноцентризм, гуманізм, патріотизм, повага до української культури, формування громадянської культури. Усвідомлення потреби в дотриманні Конституції та законів України, екологічної культури та ін.

У Законі «Про повну загальну середню освіту» (стаття 3) визначено мету загальної середньої освіти, а саме: «Забезпечення всебічного розвитку, навчання, виховання, виявлення обдарувань, соціалізації особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і здобуття освіти упродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності, дбайливого ставлення до родини, своєї країни, довкілля, спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству» [48].

У «Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти» визначено конкретні завдання освітньої галузі «Мова і література» у старшій школі: «Під час освітнього процесу має формуватися мотивація до вивчення мови, самоосвіти; морально-етичних норм; духовного світу; вміння використовувати сучасні джерела інформації; критичне мислення та інші компетентності» [16].

Означену проблему досліджували такі лінгводидакти, як: О. Антончук, З. Бакум, Н. Бондаренко, Н. Голуб, Т. Грубоа, В. Іваненко, С. Караман, С. Косянчук, І. Кучеренко, О. Кучерук, О. Овадюк, С. Олійник, М. Пентилюк, А. Попович, Л. Рожило, Н. Сіранчук, О. Скорик та ін; психологи: Т. Вакалюк, О. Климишин, С. Максименко, Л. Мар'яненко, І. Опанасюк, Е. Помиткін, В. Сметанюк, Н. Спиця-Оріщенко, Н. Токарева, А. Шамне, В. Шепель; лінгвісти: О. Бодик, Т. Коць, О. Леута, Л. Лужецька, А. Стадній та ін.

Об'єктом дослідження є процес формування духовно багатой особистості учнів у навчанні української мови.

Предмет дослідження – методика формування духовно багатой особистості учнів 10 класу.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та розробленні методики формування духовно багатой особистості учнів старшої школи.

Відповідно до мети визначено такі **завдання**:

1. Обґрунтувати теоретичні засади дослідження.
2. Проаналізувати зміст чинних програм і підручників з української мови в контексті досліджуваної проблеми та інтерпретувати її результати.
3. Визначити рівень сформованості духовно багатой особистості старшокласників.
4. Розробити ефективну методику формування духовно багатой особистості учнів старшої школи в процесі навчання української мови та перевірити її ефективність.

Методи дослідження: теоретичні: аналіз психологічної, лінгводидактичної літератури, узагальнення наукових студій з проблеми

використано для створення теоретичного підґрунтя роботи; **емпіричні:** спостереження і вивчення уроків української мови, спостереження, опитування, бесіда, анкетування вчителів-словесників та учнів 10 класу для створення методики та визначення рівня сформованості духовно багатой особистості; **статистичні:** кількісний та якісний аналіз для оброблення даних анкетування, метод групувань для розподілу отриманих відповідей на рівні сформованості (низькі, середні, високі) та графічні методи для узагальнення та вираження статистичних даних.

Наукова новизна: у магістерській роботі визначено категорію та розроблено структуру духовно багатой особистості старшокласників; створено методику формування духовно багатой особистості учнів 10 класу під час вивчення лексичних норм української мови.

Теоретична значущість роботи полягає в дослідженні формування духовно багатой особистості учня 10 класу під час вивчення лексичних норм.

Практичне значення: сформульовані в роботі висновки та методичні рекомендації можуть бути використані в подальшому дослідженні теми. Для підготовки студентів-філологів, написання наукових статей, курсових та магістерських робіт, а також у підготовці до уроків української мови вчителями-словесниками.

Апробація результатів дослідження: ХСVІ Міжнародна інтернет-конференція «Осінні наукові читання – 2022», 5 вересня 2022 р.; V Міжнародна науково-практична конференція «Наука, технології, інновації: світові тенденції та регіональний аспект», 23–24 вересня 2022 р.; III Міжнародна студентська конференція «Глобалізація наукових знань: міжнародна співпраця та інтеграція галузей наук», 23 вересня 2022 р.

За темою опубліковано статті:

1. Соломикіна А. С. Методика формування духовно багатой особистості старшокласників. *Осінні наукові читання – 2022* : збірник матеріалів ХСVІ Міжнародної інтернет-конференції. Луцьк, 2022. С. 174–176.

2. Соломикіна А. С. Формування духовно багатого особистості учня в процесі навчання української мови у старшій школі. *Наука, технології, інновації: світові тенденції та регіональний аспект* : збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції. Одеса, 2022. С. 34–36.

3. Соломикіна А. С. Категорія «духовно багата особистість» у психолого-педагогічній літературі. *Глобалізація наукових знань: міжнародна співпраця та інтеграція галузей наук* : збірник матеріалів III Міжнародної студентської конференції. Дніпро, 2022. С. 180–181.

Структура курсової роботи містить вступ, три розділи з підрозділами, висновки до кожного розділу, загальні висновки, список використаної літератури та додатки. Загальна кількість сторінок – 73. Загальна кількість літературних позицій – 75.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО БАГАТОЇ ОСОБИСТОСТІ В СТАРШІЙ ШКОЛІ

1.1. Лінгвістичні засади вивчення лексичних норм у 10 класі

Українська мова є основним компонентом формування духовно багатой особистості, оскільки мова використовується в усіх сферах життя людини, а також має певний культурний код. Лексичний рівень мови найбільш чутливо реагує на суспільно-історичні зміни. Постійно з'являються нові слова та зникають застарілі. Саме вивчення лексичних норм допомагає зрозуміти історичну еволюцію мови та наслідки, які впливають на сьогодення. Лексичний склад мови є певним «коридором» між поколіннями [28].

Лексикологію вивчають із початкової школи, що є запорукою успішного розвитку лексичної компетентності учнів. У чинній програмі з української мови для 10 класу [46, с. 14–15] зазначено тему «Лексична норма» для повторення й узагальнення. До неї належать: лексичні помилки та їх найчастіші вживання; лексичне значення слова; слово і контекст; слововживання; лексичні й фразеологічні синоніми та антоніми; групи фразеологізмів; власне українські та запозичені слова; пароніми; лексична норма у словниках.

Високим рівнем розвитку не лише інтелектуальних, а й духовних якостей особистості є правильне використання слів у мовленні. Лексичні норми – це загальноприйняті правила вживання слів [29]; норми, що регулюють вибір слів залежно від значення та контексту [72]. Лінгвістичну норму поділяють на перспективну (тенденції вживання слова, що залежать від історичних та соціальних рухів та літературного вжитку) та дескриптивну (показує реальну картину вжитку слів у житті людей та може відрізнитися від установлених зразків) [23].

На думку науковців (Н. Бондаренко, С. Єрмоленко, Т. Коць та ін.), лінгвістична норма ілюструє розвиток народу та мови. За допомогою цього розділу можна пояснити конфлікти поколінь, на які натрапляють учні в

буденному житті (з батьками, вчителями тощо). Відповідно, засвоєння допомагає сформувати цінності, притаманні сучасному суспільству. Для правильного слововживання потрібно розуміти лексичне значення слова.

О. Леута [30, с. 122–127] зазначає, що неправильне розуміння значення слова спричинене тим, що семантика слова тісно пов'язана з еволюцією мови новими завданнями, які для мови створює завантажений інформаційний простір; великим словниковим складом, який важко систематизувати.

Є різні підходи до дослідження значення слова. Асоціативний підхід з'ясовує асоціативні зв'язки між поняттями. Ситуативний – реалізує значення слова в суб'єктивному баченні, через його використання в певній життєвій ситуації [1, с. 123].

О. Беляєвська [1, с. 124] говорить про те, що лексичне значення передбачає:

- відношення особи до того, про що говориться;
- вказівка на тип ситуації, у якій зазвичай використовується слово;
- позначення предмета, явища чи процесу.

Вирізняють повнозначні (виконують усі свої функції) та неповнозначні слова (не мають лексичного значення та виступають зв'язком для інших слів). М. Плющ [6, с. 19–23] вказує, що слова можуть мати кілька значень (багатозначні). Саме тому потрібно розрізняти пряме (головне) та переносне (решта) значення слів. До переносного значення відносимо метафору, метонімію, синекдоху та ін.

Особливі складнощі в учнів та учениць викликає використання паронімів, слів близьких за звучанням, але різних за значенням [6, с. 29–31]. Іноді значення теж схожі, але такі слова не можуть замінити одне одного. Правильне вживання паронімів впливає на точність мовлення. Наприклад, сплутування слів *громадський* та *громадянський* призводить до неправильного розуміння висловлення, оскільки *громадський* це той, що стосується суспільства, колективу, а *громадянський* саме людини, як громадянина та її почуттів [31, с. 104–105].

Вивчення паронімів пов'язане з усвідомленням лексичного значення слова, що може бути знівеченим через неякісні переклади зарубіжних текстів. Саме тому на уроках української мови доцільно розглядати українські твори, у яких контекст допомагає правильно зрозуміти значення слова. Застосування іншомовних текстів з міжмовними паронімами може бути корисним і для формування таких компетентностей, як володіння державною мовою та спілкування іноземними мовами.

Відповідно, слово потрібно розглядати не тільки як окрему одиницю, а й у контексті. Саме контекст допомагає з'ясувати переносні значення слова, які, навіть, можуть бути невластиві йому [75, с. 1268]. Контекст – це складне ціле, у якому є адресат та адресант. На контекст впливає статус мовця, тема висловлення, атмосфера спілкування, ставлення людей один до одного та до теми розмови. Науковці не дійшли спільних висновків щодо слова і контексту. Одні стверджують, що слово не має значення без контексту, інші, – навпаки, вважають, що саме слово впливає на ситуацію [62, с. 14–15]. Однак, ці дві суперечливі думки доповнюють одна одну, оскільки, як одне слово може змінити контекст, так і певний контекст передбачає правильне слововживання.

Одна з важливих тем під час повторення й узагальнення лексичних норм є власне українські та запозичені слова. С. Єрмоленко [14, с. 118] говорить про споконвічні слова, що утворилися в українській мові, та запозичені, що прийшли до нас з інших мов світу. Такі науковці, як А. Грищенко, Л. Мацько, М. Плющ, Н. Тоцька, І. Уздиган [63, с. 159–167] акцентують на власне українських, або споконвічних, тих, які походять з індоєвропейської прамови, поділяють на семантичні групи:

- предмети, явища, навколишній світ (*небо, сонце, море*);
- рослини та їх частини (*дерево, лист*);
- звірі, птахи, риба, комахи (*вовк, корова, журавель, лосось, муха*);
- родинні зв'язки (*батько, свекор, зять*);
- органи та частини тіла людей і тварин (*волос, брова, язик*);
- житло, знаряддя праці, їжа (*дім, м'ясо, сіль, колесо, віз*);

- процеси життєдіяльності людини (*пити, знати*);
- господарська діяльність (*молотити, колоти*);
- назви якостей (*білий, новий, милий*);
- числа (*один, сто*).

Запозичення слів спричинено глобалізаційними процесами у світі, мережа «Інтернет» робить міжкультурну комунікацію доступною для всіх, що і приносить у буденне життя людей англіцизми, тощо. Такі слова зберігають свої семантичні та фонетичні ознаки й викликають певний дискомфорт під час сприймання інформації. Якщо говорити про англіцизми, то більшість з них використовують у технічній, військовій, економічній та спортивній сферах. Багато запозичень функціонують як сленгізми. Наприклад: комп'ютерний сленг, який поширений у всьому світі (*постити, Аська*). Інтернет-комунікації дуже впливають на появу англіцизмів у спілкуванні учнів, наприклад, *сюрпрайз, ок* та ін [19, с. 163–165].

Запозичення з німецької мови також широко використовують в українській мові. Вони охоплюють торгівельну, військову, медичну, мистецьку сфери. Деякі слова вже мовці вважають власне українськими, наприклад: *фарба, цвях* та ін. Германізми є найбільш поширеними в західноукраїнських діалектах [36].

Ставлення до запозичених слів неоднозначне. З одного боку, вони позначають предмети, які не мають відповідника, з іншого – такі слова забруднюють українську мову. Запозичені, або іншомовні слова, доречні в певному контексті, але учні мають знати їх українські відповідники. Це потрібно для того, аби сформувати комунікативну компетентність учнів. За це відповідають і фразеологізми, які збагачують мовлення.

Фразеологізм – це складна структура зі своїми зв'язками, будовою та значеннями [8, с. 55]. Засвоєння фразеологізмів викликає труднощі в учнів, оскільки вони є складними для розуміння через недостатній рівень володіння лексикою.

Основна класифікація фразеологізмів, яка використовується в шкільному курсі української мови: фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності та фразеологічні сполучення. Л. Соловець [70, с. 228–230] пропонує класифікацію, що ґрунтується на семантиці, духовних цінностях українців та їх етимології (таблиця 1.1.).

Таблиця 1.1

Класифікація фразеологічних одиниць Л. Соловець

Фразеологізми, що вказують на національну самобутність культури України.	Фразеологізми, які показують матеріальний побут українців.
Пов'язані з громадянським побутом (держатися купи).	Пов'язані з господарством (капустяна голова).
Пов'язані із сім'єю (мати добре ім'я).	Пов'язані з допоміжними хатніми справами (розбитий горщик).
Пов'язані з народним знанням (міряти кроками).	Пов'язані з житлом (закладати перший камінь).
Пов'язані зі звичаями та обрядами (справляти тризну).	Пов'язані з одягом (сіра свита)
Ті, що часто використовуються у фольклорі (виплакати очі).	Пов'язані із засобами пересування (як волами їхати).
Пов'язані з етикетом (іди з миром).	

Синоніми – тема, з якою учні ознайомлюються ще в 2 класі. Вивчення продовжується у 5–9 класах. У 10 класі потрібно поглибити, узагальнити та систематизувати знання учнів. Для цього потрібно класифікувати синоніми.

О. Понаморів [6, с. 31–33] поділив синоніми на велику кількість груп, серед яких лексичні та фразеологічні синоніми. У таблиці 1.2. проілюстровано різний поділ синонімів на групи.

Групи синонімів

Повні		Неповні	
Мають абсолютно тотожні значення		Мають близьке значення лише у певній формі або в переносному значенні	
Стилістичні	Семантичні		Семантико-стилістичні
Відрізняються сферою вживання	Відрізняються лише відтінком значення		Відрізняються і відтінком значення, і сферою вживання
Загальномовні		Контекстуальні	
Синоніми незалежно від контексту		Синоніми лише в певному контексті	

Фразеологічних синонімів багато в сучасній українській мові, через те, що вони мають великий виражальний потенціал. Науковці (І. Прядко, Л. Скрипник та ін. [49, с. 196]) сходяться на думці, що вивчення та дослідження фразеологічних синонімів значно складніше. Це пов'язано з тим, що фразеологічні одиниці значною мірою можна визначити в контексті. Розрізнення фразеологічних синонімів відбувається з урахуванням таких ознак:

- однакове чи схоже значення;
- співвіднесеність з однією частиною мови;
- різне стилістичне забарвлення;
- однакова сполучуваність у реченні.

На відміну від синонімів, антоніми – це слова або вирази, які мають протилежні значення та належать до однієї частини мови. Також антонімами можуть бути лише певні значення слова.

Виокремлення фразеологічних антонімів відбувається з опертям на лексичну антонімію. Фразеологічні антоніми поділяють на дві групи: однотипні та неоднотипні структури. А також абсолютні антоніми – фразеологічні антоніми, у структурі яких є частка «не» [66, с. 251–252].

Усе сказане ускладнює правильний добір мовних одиниць у мовленні старшокласників. Чинниками типових лексичних помилок є недостатній рівень словникового запасу учнів, нерозуміння значення слів. Н. Сіранчук [56, с. 96–97] виокремлює термін «орфонімія» на позначення деяких видів лексичних помилок. Це певний розділ ортології (науки, що вивчає норми мови та мовлення). Лексичні помилки поділяють на власне помилки та мовленнєві недоліки. Науковці класифікують лексичні помилки. Так, В. Канінос і М. Соловейчик [37, с. 310] визначають мовленнєві помилки та недоліки; С. Цейлін [55, с. 162] поділяє на ненормативну сполучуваність слів; ненормативні значення слів; повтори та тавтології; Ф. Сергєєв [37, с. 310] – порушення лексичної сполучуваності або неточне вживання слів, лексичні українізми, неправильне вживання фразеологічних одиниць тощо.

Проаналізувавши різні класифікації, виокремлюємо такі типові лексичні помилки:

- уживання слів у невластивому йому значенні;
- невдалий добір синонімів;
- сплутування паронімів;
- уживання зайвих слів;
- використання слів, які недоречні в певній епосі;
- порушення сполучуваності слів;
- тавтологія;
- неправильне вживання міжмовних омонімів;
- помилкове вживання російського слова;
- калька з російської мови.

Оскільки лексична норма змінюється в процесі еволюції української мови, то правильне використання слів ускладнюється. Для полегшення правильного добору слів створюються словники, у яких подано лексичні норми. Систематизація певних літературних норм української мови називають кодифікацією. Це укладання словників, граматики, довідників. Наприклад, академічний тлумачний словник фіксує стилістичну та граматичну норму, а

також ілюструє лексичну одиницю в її класичних проявах. Однак автори натрапляють на проблему добору контексту [16, с. 3–4]. Для цього доцільно використовувати й інтегральні або синтетичні словники, які окрім мовних одиниць пропонують контекст вживання слова та певні норми. Прикладом інтегрального словника є новий академічний зведений словник, який об'єднує історичні здобутки народу. Для розрізнення запозичених слів та власне українських необхідно використовувати перекладні словники [59, с. 56–57]. Важливість оновлення та вивчення літературних норм у словниках пов'язана з національною самоідентифікацією учнів як громадян України. Це прогрес, який проходить не лише у мові, а й в усього народу.

Отже, з'ясувавши лінгвістичні засади, можна зробити висновок, що формування духовно багаті особистості старшокласників під час вивчення лінгвістичних норм ґрунтується на розумінні значення слова, контексту, тощо. Саме у лексичному складі мови відображено еволюцію морально-етичних, естетичних, духовних цінностей, притаманних українському суспільству.

1.2. Категорія «духовно багата особистість» у науковій літературі

Економічні, політичні, соціальні проблеми впливають на рівень духовності не лише молоді, а й усього соціуму. Сьогодні все більше людей намагаються задовольнити лише свої матеріальні потреби, не звертають увагу на моральні якості та духовну розвиненість себе та суспільства. В. Сухомлинський [20] наголошує на тому, що процес навчання не можна відривати від формування духовності та моральності, а також указує на те, що не можна ігнорувати потреби учнів у саморозвитку. Саме тому перед учителем стоять нові завдання, які обумовлені реаліями життя, а виховання духовно багаті особистості – головна мета освіти.

С. Максименко [34, с. 11] зауважує, що особистість – це внутрішній світ людини, який тісно пов'язаний із соціальною поведінкою; цілісність всіх психічних процесів; можливість самостійно регулювати свої дії та поведінку, усвідомлювати власні наміри. Звертаємо увагу на те, що це поєднання

біологічного та соціального, хоч погляди науковців на аспекти різні. Одні вважають, що особистості характерний лише біологічний компонент, інші, – виокремлюють соціальний складник, але їх взаємозв'язок під час становлення тісний. У структурі особистості також визначають типове й індивідуальне [33, с. 36].

Проблему духовності також з'ясовують по-різному: 1. Усі якості людини, які є основою гармонії в душі та житті людини, виділяють її з тваринного світу. Саме вона відповідає за моральну поведінку в сім'ї та суспільстві, утворює гармонію між життям людини та природою. 2. Висока моральність особистості, яка втілюється у творчість, добрих вчинках, гуманність. Саме це зображує характер та світогляд особистості. Можна виокремити й такі важливі світоглядні компоненти: художньо-естетичний смак, культурні цінності, емоційно-почуттєвий світ, моральні ідеали тощо. 3. Особливий, ідеальний тип взаємодії людей у світі, енергетична сила особистості (гармонійне існування людини, милосердя, моральність). Це мета і план будівництва людського життя [68, с. 10].

Оскільки категорія «духовність» має дуже багато тлумачень у філософській, педагогічній, психологічній науковій літературі, виокремимо спільні риси для цього поняття:

- піднесеність над світом матеріального;
- являється найвищим прагненням людини;
- гармонія між внутрішнім світом та зовнішнім;
- вільний вибір морально-естетичного ідеалу.

Духовно багата особистість, за словами Г. Олпорта [53, с. 56–57], – це людина, яка постійно еволюціонує в духовному сенсі. Естетично та морально розвинута, патріот своєї країни, має певні духовні цінності. Духовний розвиток особистості – це її дорога до самопізнання, саморозвитку, самоконтролю, яка може бути довжиною в життя, а може виявитись глухим кутом

Згідно з поглядами О. Овадюк [39, с. 85], духовні цінності – принципи, які мають місце в суспільстві для забезпечення єдності й цілісності. Дослідники

включають національну державність, українську мову та християнську віру до духовних цінностей нашого народу. Відповідно, духовно багата особистість – це поєднання загальнолюдських та національних ціннісних систем.

В. Франкл [54, с. 266–267] виокремлює три групи цінностей :

- творчі цінності – те, що людина віддає світу;
- цінності переживання – людина співпереживає, приєднується до цінностей, які її оточують;
- цінності відношення – це певна позиція людини до зовнішніх і внутрішніх чинників, які можуть обмежувати її протягом життя, та які вона не здатна змінити.

А. Фасоля та О. Шкіренко [71, с. 286] також поділяють цінності:

- індивідуальні – самовизначення, самовдосконалення, особиста безпека, бажання вдосконалюватися, тощо;
- соціальні – патріотизм, національна свідомість, порозуміння в середині соціуму, тощо;
- сімейні – бажання мати свою власну сім'ю, позитивна атмосфера та дружність сімейного кола, знаходження компромісів під час розв'язання сімейних проблем, тощо;
- абсолютні – єдність з Богом та Всесвітом, вміння не тільки бачити, а й визнавати свою провину, любов, вірність, тощо;
- загальнолюдські – мир на планеті, милосердя, тяга до мистецтва, культури, гармонія зі світом, тощо.

Можна сказати, що духовна цінність – це головний предмет виховання, що виражається як щось високодуховне та безумовне. Саме на основі духовних цінностей особистість формує Я-духовне. «Я» – поняття, яке використовують філософи та психологи на позначення цілісної особистості. Також «Я» може виражати частину особистості, її ставлення до самої себе. Для того, щоб «Я» було цілісним та єдиним потрібно звертати увагу і на Я-духовне. І. Бех [5, с. 180–182] розглядає духовність як сукупність цінностей, наприклад, любов до інших, милосердя, відповідальність та ін. На його думку, саме це породжує та

розвиває Я-духовне. Філософи утверджують «закон прогресу Я-духовного», який свідчить про те, що для більшого пізнання самого себе потрібно розвивати у собі духовні цінності.

Відповідно, духовно багата особистість – це людина, яка має розвинене Я-духовне. Зараз люди не усвідомлюють у якому стані знаходиться їх духовний стан, оскільки відсторонюються від добра і стають менш духовними. Втрата духовного може відбуватися зовсім непомітно як для окремої людини, так і для усього соціуму.

Саме тому потрібно виокремити негативні та позитивні чинники, які впливають на особистість. До негативних відносять:

- політичне, економічне та культурне протистояння в суспільстві, що породжує низькі якості в характері людини, такі як: жадібність, агресія, безвідповідальність, аморальність;

- поділ суспільства на багатих та бідних, інколи такий поділ доходить до шару людей, які можуть лише виживати в реальному світі;

- культ багатства та влади сприяє тому, що в суспільстві виникають подвійні стандарти, духовні цінності відходять на задній план людського буття [68, с. 10].

Використання медіа може бути дуже корисним для розвитку духовно багатогої особистості. Саме тому вчитель повинен розвивати в учнях духовні цінності не лише за допомогою навчального матеріалу, а й брати до уваги культурологічний аспект, медіакультуру. Ми живемо у час, коли соціальні мережі, телебачення та радіо диктують нам свої настанови. Учитель повинен не лише апелювати до вподобань молоді, а й навчити їх правильно висловлювати свою думку в мережі. А також критично ставитись до всього, що нам кажуть з екранів [10, с. 195].

У таблиці 1.3. зображено основний вплив на духовну особистість учня, який може бути як позитивним, так і негативним.

Таблиця 1.3.

Основний вплив на духовну особистість учня

Сім'я	Учитель
Найголовніше те, що лад у родині дає певну модель сім'ї учневі, а також цінності, які транслюють батьки, всмоктуються ще з раннього дитинства.	Сприйняття світу зі слів учителя відбувається постійно. Саме тому вчитель має бути духовно багатогою особистістю, а також бути компетентним. Сучасний учитель мусить проявляти: милосердя, праведність, моральність, гуманність, правдивість, справедливість, аскетизм, професійна компетентність, охайність тощо.

Науковці виокремлюють різні структурні компоненти духовно багаті особистості. Наприклад, І. Бех [5, с. 180-188]. пропонує компонентно-процесуальну модель, у якій є два компоненти виховання духовних цінностей.

– Когнітивний – діалог, який відбувається на засадах партнерства, взаємоповаги та свободи, між учнем та вчителем. Це можна назвати також духовним спілкуванням, що спирається на принцип опосередкованості, а конкретна духовна цінність подається шляхом ідей, які наштовхують на неї. У контексті когнітивного компонента учень може вибудувати два типи відносин зі світом: тип злагоди – людина знає свої права, як громадянина певної держави, знаходиться у гарному середовищі, яке допомагає їй у розвитку; репресивний тип – особистісне сприймається як одне ціле з усім соціумом і може бути відстороненою взагалі. Останній тип може сприйматися як суцільне нещастя в житті.

– Емоційно-ціннісний компонент – це процес, коли бажання перетворюється на шлях досягнення певної духовної цінності. Цей шлях, також, задається у процесі взаємодії вчителя та учня. Саме тому, можна

сказати, що когнітивний та емоційно-ціннісний компоненти дуже пов'язані між собою.

Інші науковці (Ж. Маценко, Е. Помиткін та ін.) [71, с. 285–286] виокремлюють такі компоненти духовності:

- пізнавально-інтелектуальний – спостережливість, допитливість, критичне мислення та ін.;

- гуманістичний – людина високо цінує існування всіх форм життя, переповнена такими якостями, як любов, добро, краса та ін.;

- потребово-ціннісний – духовні потреби та духовні ціннісні орієнтації;

- почуттєво-емоційний – емоційно зріла людина, яка здатна переживати великий спектр емоцій;

- вольовий – цілеспрямованість, наполегливість, самоконтроль та ін.;

- естетичний – прагнення людини до краси та гармонії, реалізовувати себе у творчій діяльності;

- вчинко-діяльнісний – духовна діяльність та вчинки

Ж. Юзвак вважає, що основними ознаками духовно розвиненої особистості є постійна потреба в пізнанні світу, прагнення сприймати та створювати красу, усвідомлення життя як найвищої цінності, здатність до незалежності від негативних впливів, низький рівень внутрішніх конфліктів, прагнення до самовдосконалення, морально-етична поведінка та духовні вчинки; С. Щербина, у структурі духовного розвитку особистості, на найвищий рівень ставить людину як цінність, це і є результат духовного розвитку. Сам же духовний розвиток охоплює самоосвіту, самоспостереження, спостереження та створення мистецтва, підвищення авторитету знань і праці, формування моральних відносин [71, с. 287–289].

Одним із компонентів духовного розвитку особистості є поведінка – щоденне спілкування, допомога близьким, саме це виховує шанобливе ставлення до інших. Мова впливає не тільки на грамотність та красу мовлення, а й на вміння приймати себе та інших.

Духовно багата особистість учня – це розвинуті усі компоненти духовності. З опертям на сказане, виокремлюємо такі компоненти духовно багатой особистості учнів на рисунку 1.1.

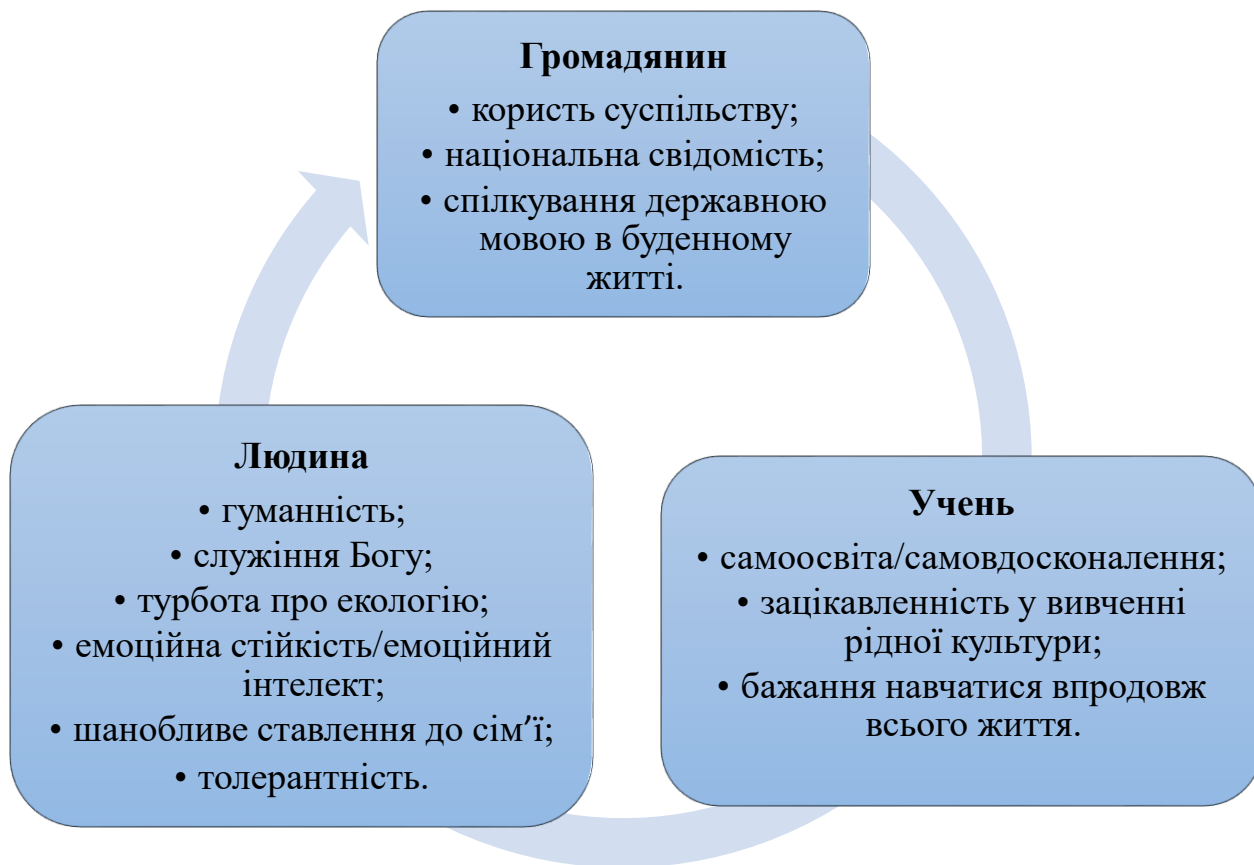

Рис. 1.1. Компоненти духовно багатой особистості старшокласників.

Отже, духовно багата особистість – це гармонійна особистість, яка має розвинуте Я-духовне та певну систему цінностей, яка складається з таких груп, як: індивідуальні, соціальні, сімейні, абсолютні та загальнолюдські, що є невіддільною частиною культури соціуму. Вона не тільки отримує і заучує матеріал, а й усвідомлює його значення у своєму житті, прагне отримувати знання для подальшого використання, використовує весь свій потенціал для саморозвитку та самовдосконалення. Така особистість емоційно стабільна, відповідальна, інтелектуально розвинута, уміє підтримати діалог, комунікабельна, толерантна, національно свідома. Усвідомлює цінність спілкування та рідної мови загалом. Уміє оцінювати ситуації та діяти згідно з нормами, рефлексує і може працювати в команді.

Основне завдання вчителя – виховати духовно багату особистість у співпраці з учнями, ґрунтуватися на принципах партнерства, взаємоповаги, свободи слова тощо, а також, використовувати усі можливі ресурси для цього, наприклад, соціальні мережі, радіо та телепередачі.

1.3. Психологічні особливості старшокласників

Формування духовно багаті особистості – це складний та багатокомпонентний процес, що залежить від багатьох чинників (особистість вчителя, соціум, у якому формується особистість, сім'я, психологічні особливості тощо). Саме вікові психологічні особливості впливають на індивідуальні якості учнів.

Е. Еріксон визначає вік від 13 до 18 років як підлітково-юнацький. Чільне місце в житті посідають однолітки, пройдено етап дитинства [64, с. 111–112]. Своєю чергою, Д. Ельконін зробив межі чіткішими: 10-15 років – підлітковий вік, 15-17 – ранній юнацький вік. А. Слободчиков, як і В. Моргун, визначає цей вік як юність [64, с. 119–121].

Великий вплив на підлітків та юнаків має статеве дозрівання. Т. Марцинковська та О. Сергієнко [65, с. 9–11] виокремлюють 5 стадій: дитинство; початок пубертату; етап активізації статевих залоз; період максимального стероїдогенеза; завершення формування репродуктивної системи. У дівчат це починається у віці 8 – 10 років, а у хлопців в 10 – 12. Кінець статевого дозрівання у дівчат 15 – 16 років, у хлопців – 17 – 18 років. Невідповідність психічного і біологічного розвитку може давати хворобливі реакції на критику, збільшення немотивованих вчинків, потяг до героїчних вчинків. Контроль статевого дозрівання здійснюється нервовою системою, що інтенсивно розвивається у цей період. Пубертат впливає на психічне життя підлітка, а саме призводить до гіперактивності, слабкості гальмування психічних процесів, збудливості, емоційності, конфліктності, агресивності, надмірної образливості, дратівливості, постійного занепокоєння своїм зовнішнім виглядом, тощо.

Старшокласник (підлітковий та ранній юнацький вік) – період остаточного становлення особистості. Відбувається закріплення певних цінностей, поведінкових моделей, емоційного стану. У цей час учень починає повністю усвідомлювати власне «Я». Змінюються інтереси, світогляд, самосвідомість. Орієнтація спрямована на майбутнє життя, вибір професії, готовність створювати сім'ю [53].

Е. Еріксон [64, с. 223] зазначає, що в 17 років можлива криза ідентичності, яка виникає під час переходу від шкільного життя до дорослої буденності. Ця криза зумовлена пошуком себе, неможливістю самореалізації. З одного боку, учні починають критично осмислювати дії дорослих, а з іншого, все ще присутній юнацький максималізм, що додає скептицизму. Саме криза ідентичності спричиняє певні протистояння:

- невизначеність з часовими межами. Перспективи можуть бути визначеними в часі, або навпаки, не мати чітких часових меж;
- учень може бути впевненим у собі або сором'язливим;
- під час кризи ідентичності можуть відбуватися злети та падіння пізнавальної діяльності. Можлива апатія, або різкий прилив сил;
- становлення сексуальної орієнтації;
- учень може фіксуватися на одній ролі, а може братися за все одразу;
- протистояння виникають і при виборі авторитетів;
- заплутаність системи цінностей.

Відповідно, життєва перспектива є новоутворенням у старшокласників, що спричинено усвідомленням важливості планування майбутнього. Є. Голоховаха [27, с. 9–10] визначає такі критерії оцінювання життєвої перспективи, як оптимістичність, довготривалість, узгодженість, диференційованість, реалістичність. Саме багатомірність життєвої перспективи та викликає протистояння у старшокласників [50].

З'являються «дорослі» обов'язки та більша відповідальність за свої вчинки. Основною суперечністю цього віку є самоцінність, знаходження своїх «сильних» сторін та неможливість утілення власних потенціалів. Для учнів

старших класів більш важливим стають логічні ланцюги. Вони краще сприймають вищі рівні абстракції, можуть системно мислити. Проте в дискусіях з однолітками можуть до останнього стояти на своєму, оскільки вбачають свої докази більш логічними. Окремі дії, операції тепер сприймаються як єдине ціле [9, с. 11].

У ранній юності йде переоцінка взаємовідносин. Наприклад, гарний вчитель тепер той, хто здатний зрозуміти, на перший план висунуто індивідуальні, а не професійні якості. Дружба між однолітками виконує психотерапевтичну функцію. Розмова набуває характеру сповіді [24, с. 60–61].

Доцільним для дослідження є розгляд психологічних особливостей формування особистості старшокласників із різних аспектів: формування ціннісних орієнтацій, пізнавальної активності й емоційного інтелекту. Здорова психіка учнів старшої школи перестає бути одноплосинною. Науковці говорять про три площини в умовах соціуму, а саме: несвідоме буттєве, свідоме рефлексивне та несвідоме духовне. З етапами дорослішання ці потоки можуть перебувати у взаємодії, а не окремо один від одного [21, с. 65].

Ціннісні орієнтації змінюються у зв'язку з переосмисленням поведінки, моральних норм. Великий вплив має близьке оточення (родичі, друзів). Моделі сім'ї усвідомлюються на базі власного прикладу, але з урахуванням життєвого досвіду однолітків [22, с. 134].

З. Карпенко [67, с. 108] розробила авторську концептуальну модель ціннісної свідомості особистості. До неї входять різні орієнтири людини, які мають певну ієрархію: вітальна активність, або змога самоорганізуватися, контролювати себе в складних ситуаціях; відчуття та розуміння таких понять як істина, користь, правда; доброта; творча діяльність, схильність сприймати та орієнтуватися на прекрасне; робота на користь суспільства, відданість своїй справі.

Ці духовні орієнтири вже мають бути сформовані у старшокласників, але треба брати до уваги те, що кожна особистість має власні цінності. Розуміння

прекрасного, істинного може бути різним. Завдання вчителя не зламати індивідуальні особливості, а показати, що всі можуть мати свою думку.

Виникає потреба в самовизначенні, зростає розуміння самоцінності. Розвивається психологічна ідентичність, розуміння соціуму, прийняття моральних принципів, норм поведінки соціокультурних цінностей та ототожнення себе з ними, так звана гармонія із собою та довкіллям. Хоч учні вже й вважають себе «зрілими» особистостями, але остаточне «Я» ще формується, тому вони часто натрапляють на проблему вибору, наприклад, майбутньої професії. Цьому віку притаманна «криза юності». Розширюється діапазон усвідомлюваних мотивів та поступово встановлюється їх черга, ієрархія, життя сприймається цілісно. У період раннього юнацького віку учень на шляху до найвищих ціннісних систем та свого значення [58, с. 179–183].

Для старшокласників важливе поетапне сприйняття ціннісних орієнтирів, інакше вони не сприйматимуть це як єдине ціле, а оберуть для себе щось одне, наприклад, орієнтацію на сім'ю, патріотизм та ін. При цьому можливий певний застій ціннісних систем і відчуження від соціуму та громадської активності [42, с. 8].

Пізнавальна активність старшокласників продовжує зосереджуватися на навчанні, але через орієнтацію на майбутнє учень диференціює навчальні предмети. Зацікавленість ґрунтується на власних інтересах і подальшій користі знань. Відбувається рефлексія вже здобутого досвіду, пізнавальна активність спрямована на знаходження шляхів самореалізації. З'являється теоретичний інтерес і бажання систематизувати факти [69, с. 42–44].

Саме у старшій школі відбувається перехід від простої допитливості до цілеспрямованої пізнавальної активності. Учні більш критично ставляться до всіх навчальних дисциплін. На рівень пізнавальної активності впливає досягнення певного успіху в обраній сфері. Саме це підштовхує учня проявляти інтерес до навчальних предметів [35, с. 244–250].

На цьому етапі необхідно враховувати індивідуальні особливості учнів. Навчання оцінюється з погляду практичної цінності в майбутньому.

Зацікавлення у майбутній професії та бажання отримати інформацію з предмета зростає.

Розвиток емоційного інтелекту учнів старших класів відбувається більш усвідомлено, гнучко. Л. Новікова [40, с. 40–41] виокремлює такі показники емоційного інтелекту, які впливають на формування ціннісних орієнтирів:

- використання власних емоцій на користь собі та оточенню;
- уміння розрізняти свої емоції та сприймати їх такими, якими вони є;
- уміння знаходити спільну мову у спілкуванні з людьми;
- свідомий вплив на свої емоції;
- здатність до емпатії.

В учня виникають нові духовні потреби – самовизначення, місце в житті. На психологічне становлення особистості сильний вплив має соціум, моральні, соціокультурні норми. Оскільки людина живе в соціумі, її поведінка визначається саме ним. Але соціум є лише умовою для формування особистості, духовні якості дитини можуть формуватися незалежно від її оточення [61, с. 198].

У дослідженнях соціально-психологічних умов формування духовно багаті особистості учнів бачимо, що великий вплив на бажання розвитку є релігійні книги (Біблія) та класичні твори літератури, які вивчалися в школі. Можна зробити висновок, що навчання та вчитель є великими мотивами для духовного розвитку учнів.

Мотиви духовного розвитку [43, 44]:

- мотив самовдосконалення – пошук ідеалів добра, істини та краси, і втілення їх у собі. Прагнення до досконалості. Присвячення себе ближнім та добрим справам, осмисленню свого життя та досвіду;
- мотив святості – усвідомлення свого місця у світі, своєї духовної місії та єдності з природою;
- мотив праведності спонукає до гармонійного існування людини й природи, втілення ідеалів краси, добра та істини в буденному житті.

Науковці виокремлюють християнсько-орієнтований підхід та методичні положення щодо духовності:

- людина – це єдність тіла, духа та душі;
- людина народжується за образом і подобою Бога. Де образ це статичний елемент, а подоба – динамічний. Саме подоба дає людині змогу реалізуватися в житті;
- людина – це носій духовної іпостасі. Вона повинна робити добро та розповсюджувати любов;
- людина покликана служити Богу. Це шлях становлення людини, як дитини Божої, включаючи здатність бути гріховною;
- особистість – це дух в тілі людини. Він розвивається через служіння Богу та іншим живим істотам;
- людина – це творіння і творець. Це проявляється у взаємовідносинах з Богом та іншими людьми [32, с. 12–13].

У наукових працях йдеться про те, що закономірності становлення духовно багатой особистості не змінюється з плином часу, проте змінюються умови життя людини. Збільшення кількості інформації змушує виокремлювати духовно значущу інформацію. Також атмосфера в сім'ї, соціальні медіа, навички духовної самореалізації дуже сильно впливають на становлення особистості. А головними психологічними механізмами духовного розвитку є самоідентифікація, рефлексія тощо.

Отже, формування особистості учнів старшої школи удосконалюється, тому необхідно скеровувати розвиток ціннісних систем відповідно до моральних та соціальних норм. Важливо на цьому етапі допомогти учневі знайти своє місце у світі, розвинути творчі здібності, емоційну гармонію й інтелектуально збагатити. Головне завдання вчителя знайти порозуміння з учнем, допомогти впоратися з кризою ідентичності, яка виникає через перехід від шкільного до дорослого життя.

Висновки до першого розділу

Студіювання лінгвістичних праць засвідчило, що категорія «Лексична норма» актуальна в контексті формування духовно багатой особистості учнів. Уможлиблює усвідомлення зв'язку теперішнього з минулим, що впливає на розуміння національної ідентичності, ваги кожного слова, а також допомагає прийняти відповідальність за мовні вчинки.

Вивчення ймовірних лексичних помилок у 10 класі сприяє формуванню вмінь правильно говорити, спонукає учнів нести мову в наше суспільство. Аналіз змін лексичних норм, які відбито в сучасних словниках, засвідчує розвиток суспільства та мови на сучасному етапі. Таку ж функцію мають і власне українські слова, які протиставляють запозиченим. Саме в навчанні української мови в 10 класі більш глибоко розглянуто походження слова, а також доцільність використання запозичених слів. На прикладі таких слів доцільно формувати духовні цінності, які притаманні різним культурам та власне українському народові. Духовні якості учнів мають формуватися протягом усього освітнього процесу. Осмислення різних наукових джерел дає підставу зазначити, що розділ «Фразеологія» передусім розглядає культурний код нації; формує в учнів правильне ставлення до праці, кохання, друзів та ворогів, віри в Бога та інших аспектів буденного життя людей.

З'ясовано, що духовно багата особистість формується не тільки під впливом соціуму, а й ґрунтується на власному світосприйнятті учня. Така особистість має систему духовних цінностей, як загальнолюдських, так і специфічно притаманних її народу. Визначено чинники, які впливають на це: внутрішні; зовнішні (сім'я (атмосфера в сім'ї, її склад); друзі (цінності компанії); соціум (мережа «Інтернет», школа)). Саме вчитель має певною мірою контролювати процес формування особистості для того, щоб розвивати цінності, притаманні нашому народу, такі, які вважаються загальноприйнятими та морально-етичними. На основі психологічних та філософських досліджень, запропоновано дефініцію категорії духовно багатой особистості – гармонійна

особистість, яка прагне отримувати знання для подальшого використання, емоційно стабільна, відповідальна, інтелектуально розвинута, уміє оцінювати ситуації та діяти згідно з нормами, рефлексує і може працювати в команді. Розроблено її структуру, компоненти якої умовно погруповано на учнівські (самоосвіта; зацікавленість у вивченні рідної культури; бажання навчатися впродовж всього життя), громадянські (користь суспільству; національна свідомість; спілкування державною мовою в буденному житті) та людські (гуманність; служіння Богу; турбота про екологію; емоційна стійкість; шанобливе ставлення до сім'ї; толерантність).

Досліджено психологічні особливості старшокласників, що дає підставу підсумувати, що в ранньому юнацькому віці формується система цінностей, уявлення про майбутнє життя. Саме тому важливо закріпити та примножити не тільки знання матеріалу, а й духовні цінності та комунікативні уміння та навички. Визначено головну проблему, на яку натрапляє вчитель – вираження учнями власного «Я». Психологи зазначають, що формування духовного світу учня починається з ознайомлення з Біблією та класичними творами української літератури, які часто використовуються на уроках української мови як матеріал для різноманітних вправ. Отже, для вчителя важливо розвивати індивідуальність учнів та учениць. Цьому сприяє особистісно орієнтовний підхід до мовної освіти. Якщо учні не будуть відчувати себе впевнено, індивідуально, їх системи духовних цінностей можуть змістити свої орієнтації та відхилитися від загальноприйнятних.

РОЗДІЛ 2

СТАН ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО БАГАТОЇ ОСОБИСТОСТІ В ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ НАВЧАННЯ

2.1. Лінгводидактичні засади формування духовно багатої особистості учнів

Духовні й інтелектуальні здібності учня в старшій школі посідають чільне місце, мовна освіта є засобом їх становлення. Освітній процес спрямований на створення усіх умов для розвитку особистості та самоідентифікації. Учителю ставиться до учнів як до особистостей, зважає на їхні індивідуальні особливості. Своєю чергою, учень самостійно відповідає за власну успішність, навчальну діяльність.

У Державному стандарті мовної освіти [15] йдеться про підходи, які формують різні компоненти духовно багатої особистості старшокласників. Н. Голуб, І. Бех, С. Омельчук та ін. [12, с. 6–16] визначають особливості цих підходів. Особистісно зорієнтований (ґрунтується на індивідуальних особливостях кожної дитини; надає можливості кожному учневі розкрити свій потенціал з оперттям на його досвід, таланти, здібності); компетентісний (засвоєння учнями певних знань, набуття умінь і навичок та готовність застосувати їх на практиці; теоретичні знання важливі у сучасному світі, але важливіше розуміння явищ і здатність їх використовувати. Учні не лише здобувають знання, а й навчаються долати проблеми, спираючись на ці знання; творче застосування свого досвіду. Учитель координує і мотивує навчальну діяльність учнів). Діяльнісний (дія повинна базуватися на певному намірі, і без цього діяльність людини стає простим рефлексом, реакцією на зовнішні чинники). Дослідники стверджують, що людина стає індивідуальною особистістю через свою діяльність, спрямовують освітній процес на опанування різними видами діяльності, формуються навички взаємодії із соціумом. Також цей підхід забезпечує самостійну творчу діяльність. Діяльнісний підхід у

навчанні української мови можна розглядати як можливість комунікації учнів у подальшому житті.

Запропоновані підходи реалізуються в освітньому процесі через принципи, методи та прийоми. Принципи – це певні «правила» організації навчальної діяльності учнів. Їх поділяють на: загальнодидактичні (застосовуються під час навчання всіх шкільних предметів), лінгводидактичні (розвиваються у процесі еволюції педагогіки та лінгводидактики, саме вони є гарантом успіху мовної освіти), специфічні. Такі науковці, як З. Бакум, І. Бех, С. Гончаренко, О. Горошкіна, Т. Груба, І. Кучеренко, М. Пентиліук, О. Савченко та ін. [3, 4, 13, 25] виокремлюють різні принципи. З огляду на проблему дослідження доцільно розглянути саме ті, які допомагають сформувати духовно багату особистість учнів.

Принцип гуманізації та гуманітаризації полягає в об'єднанні двох пов'язаних характеристик – сприйняття себе як особистості, здатності самореалізуватися та усвідомлення свого місця у суспільстві. Цей принцип лягає в основу формування духовної особистості учня, його ціннісних орієнтирів, сприйняття світу цілісно [25, с. 54]. Цей принцип формує розуміння духовних цінностей та їх пріоритетності над матеріальними. У центрі навчального процесу стає учень, учитель є прикладом духовно багатой особистості.

Принцип систематичності й послідовності забезпечує поступове освоєння учнями нового матеріалу на базі вже отриманих знань. Цей принцип дещо перегукується з принципом науковості [25, с. 59]. В учнів повинна складатися система мови, а не хаотичні правила. Уроки будуються таким чином, щоб вже засвоєне допомагало новому, а вже нове актуалізувало старі знання.

Принцип науковості має на меті використання наукових джерел згідно з сучасною точкою зору науковців, подолання бар'єра між шкільною програмою та наукою [25, с. 58]. На уроках учням подаються лінгвістичні факти, поняття, мовні явища із певною систематичністю та наростаючою складністю. Учитель

має ознайомити учнів із теорією, методами дослідження, та сформувати вміння використовувати їх на практиці.

Принцип доступності робить уроки української мови зрозумілими для учнів залежно від їх вікових та індивідуальних особливостей, а також взаємодіє із принципами систематичності й послідовності та науковості. В. Сухомлинський вважав, що матеріал на уроці має бути не лише доступним, а й провокувати їх на серйозні роздуми [25, с. 64].

Принцип наочності – використання в навчальному процесі додаткових матеріалів, які сприймаються різними рецепторами (зір, слух, дотик, нюх, смак). Це допомагає кращому сприйняттю та засвоєнню матеріалу [25, с. 62]. На уроці краще залучити декілька видів рецепторів, оскільки кожна людина сприймає інформацію різними шляхами, це допоможе краще запам'ятати й згодом застосувати подану теорію.

Принцип зв'язку теорії з практикою є важливим при розробці сучасного уроку. Вчитель має не тільки дати знання, а й вміння застосовувати їх. Стосовно уроків української мови – це комунікативна компетенція [25, с. 61]. Цей принцип вимагає впровадження мовленнєвої практики, трансформує уроки розвитку мовлення в уроки розвитку комунікативних умінь.

Принцип єдності навчання, виховання і розвитку покладено в основу освіти загалом, оскільки навчальний процес має формувати цілісну, різнобічно (психологічно, фізично та інтелектуально) розвинену особистість [25, с. 57]. Цей принцип вимагає від вчителя цілеспрямованості, ретельного добору матеріалу та вправ

Принцип реалізації міжпредметних зв'язків важливий на уроках рідної мови, оскільки саме вона допомагає у вивченні всіх інших шкільних дисциплін [25, с. 67]. Також міжпредметні зв'язки можуть реалізовуватися, як зіставлення слів, структур речень, правил з іншими мовами.

Принцип культуровідповідності тісно пов'язаний із формуванням духовно багаті особистості, оскільки розширює систему моральних принципів, заохочує дитину до пізнання рідної та іноземної культури та мови. На уроці

учень вчиться сприймати мистецтво, формувати власні цінності, переконання [25, с. 66].

Принцип мисленнево-мовленнєвої активності поєднує в собі інтелектуальну й мовленнєву роботу учнів. Навчає шукати потрібну інформацію та аналізувати її, порівнювати та зіставляти, систематизувати, пояснювати свою точку зору та ін. Спрямований на активізацію мисленнєвих процесів і удосконалення мовленнєвих [25, с. 70].

Функційно-комунікативний принцип ставить комунікацію на перший план, адже вона і є однією із головних цілей мовної освіти. Комунікацію можна назвати результатом отриманих знань, практичною проблемою, на подолання якої і спрямоване навчання [25, с. 71]. Вимагає від учня знання і використання різних стилів та жанрів мовлення. Учитель повинен створювати всі умови для спілкування і практичного застосування знань, умінь і навичок.

Принцип взаємозв'язку всіх розділів навчальної програми з української мови сприяє цілісному сприйняттю мови. Цей принцип розкриває взаємозв'язок між усіма розділами мовознавства і між різними практичними навичками, які має отримати учень у процесі навчання [25, с. 70–71].

Принцип ситуативності. Вчитель не просто проводить урок, а створює певні ситуації, найбільш схожі на реальне життя, для удосконалення комунікативної компетентності учнів [25, с. 73].

Принцип текстоцентризму – добір текстових взірців певних жанрів мовлення, визнання тексту як основну дидактичну одиницю на уроках мови, мовні одиниці подаються цілісно, показується повне функціонування мови. Засвоєння нових знань, умінь і навичок проходить на основі текстів. На сьогодні текст є важливою частиною навчання, оскільки залучає до української культури найбільше [13, с. 211–212]. Принцип текстоцентризму реалізує лінгводидактичні принципи, описані вище. Саме текст є засобом пізнання мовних явищ, він формує цілісне уявлення про систему мови. Текст – це результат використання мови; застосування умінь та навичок в усному та писемному мовленні. Саме через текст задаються ситуації в яких реалізується

комунікативна компетентність. Добір текстів для диктантів, читання, аудіювання, або тем для написання творів дуже важлива. Вони повинні не тільки проявляти знання, а й духовно, патріотично розвивати учня. Гарним джерелом може бути Біблія. Вона допоможе у формуванні різних моральних, поведінкових норм, а також слугує їжею для роздумів з приводу сенсу буття, любові. Спонукає до постійного самовдосконалення. Гарними темами для творів-роздумів будуть фразеологізми, якими наповнена Біблія, наприклад *«Хто не працює, той не їсть»* [4, с. 134–137].

Як і принципи, методи також зазнають певних змін. Їм притаманні такі функції: освітня, розвивальна, мотиваційна, виховна, контрольна-корекційна. Система прийомів (засобів реалізації) і складає метод. Вчені поділяють прийоми на: дидактико-методичні – методичні дії учителя та учнів, які спрямовані на отримання знань; предметні прийоми – специфічні, притаманні певній шкільній дисципліні. Досі немає єдиної класифікації методів. О. Біляєв, Є. Голант, І. Лернер, С. Петровський, М. Скаткін та ін. [7, с. 9–13] виокремлюють такі класифікації: за дидактичною метою (ґрунтується на етапах навчання (подання нового матеріалу, його засвоєння, формування вмінь і навичок, повторення, контроль та ін.). Більшість вважає цю класифікацію хиткою, оскільки означені етапи пов'язані між собою, вони не ізольовані, а йдуть паралельно); за джерелом знань (словесні: шкільна лекція; робота з підручником, текстами; розповідь учителя; наочні: ілюстрування; використання презентацій; практичні: використання надбаних знань учнями на практиці); за рівнем пізнавальної активності учнів (пояснювально-ілюстративний, проблемний, дослідницький, репродуктивний, частково-пошуковий); за способом взаємодії вчителя й учня (усний виклад матеріалу, спостереження учнів над мовою, бесіда учнів з учителем, робота з підручником, метод вправ).

Докладніше розглянемо методи з останньої класифікації. Метод усного викладу матеріалу може бути втілений у вигляді лекції, розповіді, пояснення. Під ним розуміють певний обсяг матеріалу, який пояснюється усно, з можливим використанням наочних матеріалів, а також із записами головного

учнями в зошит. Робота з підручником спонукає до самостійної роботи, пошуків певної інформації, засвоєння знань. Учитель має провести інструктаж. Учні вчаться робити висновки та систематизувати знання. Метод бесіди з учнями полягає у правильному доборі питань вчителем, а також наявність додаткових, уточнювальних питань. Вчитель має спонукати творчо підходити до розв'язання проблем. Доцільним є використання різних видів бесіди. [45, с. 42]. У процесі бесіди учні спираються на вже відомі їм факти. Привчає учнів до вираження власних думок. За допомогою бесіди учитель може належно оцінити ступінь засвоєння матеріалу.

Метод спостереження над мовою ставить перед учителем низку завдань: організувати спостереження, чітко визначити завдання для спостереження, провести повноцінний інструктаж. Головною метою є систематизація і узагальнення спостереженого, а також установлення зв'язку між явищами [26, с. 379].

Метод вправ – ефективний, але вправи повинні бути дібрані доцільно, та ретельно продумані. Вправи можна поділити на: підготовчі – допомагають актуалізувати вже набуті знання, готують учнів до засвоєння нового матеріалу, який пов'язаний із темами підготовчих вправ; вступні – вправи, які використовує вчитель одразу після пояснення правил, понять явищ. Вони допомагають учням побачити правила на практиці; тренувальні – їх складність має характерне зростання, підвищується і ступінь самостійності виконання. На початку вчитель пояснює все, використовуються вправи на зразок добору власних прикладів за зразком, порівняльні вправи, далі йдуть вправи з детальною інструкцією від вчителя, але вже без конкретних прикладів. І останні за складністю є вправи за завданням, їх суть полягає у тому, що вчитель чітко формулює мету і завдання, а учні вже самостійно, на основі засвоєних знань, обирають шляхи розв'язання проблем; завершальні вправи – це вправи спрямовані на оцінку знань, які набули учні. Це можуть бути творчі, контрольні роботи, проблемні завдання. Також вправи поділяють на репродуктивні (за зразком, спрямовані на краще

розуміння навчального матеріалу) та продуктивні (вправи, спрямовані на розвиток творчого та критичного мислення) [37, с. 118–121].

Інтерактивний метод сприяє формуванню комунікативних, критичних, аналітичних навичок. Допомагає учням висловлювати свою думку, не боятись оцінювання та критики. Він формує життєву мету та духовний світ учнів. Інтерактивний метод навчання створює сприятливу атмосферу на уроці, що дає змогу залучити до роботи якомога більше учнів. До інтерактивного методу належать: асоціативний куш, бесіда, мікрофон, коло ідей, мозковий штурм тощо [2, с. 59].

Отже, перед учителем сучасної української школи стоїть важлива місія, для досягнення якої є велика кількість підходів та принципів, саме тому важливо доцільно обирати вправи та форми роботи з учнями. Конкретно ставити мету та віддати перевагу найкращим шляхам її досягнення.

2.2. Аналіз чинних програм і підручників у контексті досліджуваної проблеми

Навчальна програма з української мови [46] ґрунтується на Державному стандарті мовної освіти. У пояснювальній записці очікувані результати виражено в різних компетентностях. З огляду на проблему дослідження варто розглянути ціннісний, емоційний та поведінковий компоненти ключових компетентностей, які мають формуватися в учнів 10 класу.

Ціннісний компонент виховує любов і повагу до рідного слова, уміння виражати повагу до себе та до інших, навчає бачити й обґрунтовувати особистісні та загальнокультурні цінності. Емоційний компонент привчає учнів до адекватного вираження своїх емоцій мовними засобами, доцільного використання їх у різних життєвих ситуаціях. Поведінковий компонент скеровує поведінку старшокласників на відповідальне ставлення до слова, бажання самостійно, або за допомогою вчителя, долати труднощі в навчанні, виховує високу культуру поведінки.

Важливою у формуванні духовно багаті особистості є соціокультурна змістова лінія, у якій акцентовано на можливості української мови, її зв'язку з культурою нашого народу, естетичні функції, розвиток історичної пам'яті, повагу до культурних цінностей інших націй. Спрямовує роботу вчителя на формування важливих понять, наприклад, цінності, етичні поведінка, моральні, соціальні принципи та норми поведінки, толерантність, гуманність.

У програмі з української мови для десятого класу зазначені й наскрізні лінії: здоров'я і безпека (розглядає здоров'я як особистісну систему цінностей), громадянська відповідальність (формує вірність ідеям, національним принципам, духовним та моральним засадам, силу волі, громадянські цінності), екологічна безпека та сталий розвиток (вказує на важливість розвитку екологічної обізнаності, зв'язок читання та інтелектуального розвитку), підприємливість і фінансова грамотність (забезпечує власний розвиток особистості, добродійність як рису гарного лідера та розуміння матеріальних цінностей). Вони також збагачують духовний світ учнів [46, с. 12–27].

Мовна змістова лінія уможлиблює реалізацію сказаного через вивчення лексикографії, лексичних, орфоепічних та морфологічних норм. У мовленнєвій змістовій лінії запропоновано такі види роботи, які можна застосувати для духовного збагачення старшокласників: тлумачення слів різними способами, дискусії, перекази, редагування та написання текстів різних стилів із творчим завданням, опрацювання риторики як науки та мистецтва (моделювання аудиторії, різних ситуацій, аналіз спілкування, підготовка та тренування різних видів виступів, формування власної позиції та ін.), аудіювання, виразне читання, монологічне та діалогічне мовлення, складання ієрархії власних життєвих цінностей, диктанти [46, с. 12–27].

На повторення й узагальнення лексичної норми в 10 класі виділено 10 годин. За цей час учням необхідно систематизувати знання з тем:

- лексична норма;
- лексичне значення слова, контекст;
- слововживання;

- власне українські та запозичені слова;
- лексичні та фразеологічні синоніми та антоніми;
- групи фразеологізмів;
- пароніми та їх правильне використання у мовленні;
- порушення лексичних норм та недоречне вживання слів у невласливому їм значенні;
- лексична норма в словниках української мови.

У Програмі рекомендовано такі види роботи, як укладання словників; складання плану дня; дискусії; написання есе, відгуку, рекомендацій; підготовка проєктів. А соціокультурна та наскрізні лінії вказують на важливість слова. Закликають брати на себе відповідальність за свої мовні вчинки, а також самостійно розвиватися на благо собі та суспільству [46, с. 14–17].

Проаналізовано підручники для десятого класу закладів загальної середньої освіти. Перший підручник рекомендовано Міністерством освіти і науки України, «Українська мова (рівень стандарту)» Н. Голуб, В. Новосолової [11].

У навчальному виданні зрозумілі та яскраві умовні позначки, широкий діапазон видів завдань (творчі, самостійні, домашні, на вибір, завдання підвищеної складності, робота в парах і групах; наявні рефлексія та міркування над проблемними питаннями, а також завдання з використанням комп'ютера). Подано покликання на електронні ресурси. Є вправи для розвитку критичного мислення, наприклад, про доцільність внесення слів у сучасні словники, учні мають прочитати текст про введення у деякі словники слів «тітушки», «ватники», «бандерлоги», та зробити власний висновок (с. 5).

Обрані цікаві тексти, спрямовані на виховання національно свідомої особистості. Так, у вправі треба з'ясувати, яку проблему порушує автор. Взято текст В. Радзівського про те, як назви розважальних закладів та магазинів пов'язані з історією та культурою рідної землі. Подано текст Б. Антоненка-Давидовича про важливість рідної мови (с.: 6, 13).

Є вправи, які не тільки надають значення історичній пам'яті, а й формують знання про сучасних діячів. Подані світлини Л. Костенко, О. Забужко, В. Шкляра, та речення, які треба продовжити, наприклад, «для мене українська – ...», «мова є підґрунтям української ідентичності, тому що...» (с. 16).

Вправа на з'ясування поширеності вжитку словосполучень в Україні, де використано висловлення: «банити підлогу», «викопаний батько», «роззуті очі». Також необхідно обґрунтувати зумовленість їх використання. Ця вправа нагадує учням історію походження висловлень та менталітет нашої нації (с. 25).

Міжпредметні зв'язки з музичним мистецтвом реалізовані не лише у текстовій формі (текст Л. Громадської про кобзарів), а й у покликаннях на електронні ресурси. Наприклад, пісні В. Пашника (с. 18). Зв'язки із зарубіжною літературою подано як у контексті навчальної програми, так і поза її межами: з'ясувати, на які позиції в таблиці з мовленнєвими вчинками та мовними подіями вказують вислови Ч. Паланіка «Іноді розплачуєшся за скоєне, а іноді – за те, чого не робив». Це спонукає до роздумів не лише про власну, а й про колективну відповідальність. Проілюстровано також зв'язки з географією та біологією (с. 72).

Запропоновано вправи, які не тільки закріплюють навчальний матеріал, а й формують сімейні цінності, з'ясовують поняття «щастя» для кожної особистості. Є тексти, що надають важливості меті, яку ставить перед собою учень, вказують на шляхи її досягнення та приділяють увагу ролі доведення справ до кінця. Доцільною є рубрика «Слово дня», яка має мотиваційну базу не тільки для навчання, а й для формування цілеспрямованості учнів.

У параграфі «Мовленнєві вчинки, мовні події» належно проілюстровані моральні принципи, соціальні ролі, правила поведінки в суспільстві. Формується розуміння комунікативних зв'язків та наслідків (с. 72–74).

Багато вправ, спрямованих на культуру мовлення, наприклад, вправа у якій за поданим текстом Л. Введенської треба з'ясувати сутність поняття «культура мовлення». А також є рубрика «екологія слова», що вчить правильно

вживати слова. Це не тільки збагачує учня в інтелектуальному сенсі, а й підносить вагу рідної мови, виховує національно свідому, українськомовну особистість.

Параграф «Поняття милозвучності» поєднано з темою «Книжка в нашому житті». Усі вправи підказують, як важливо читати, збагачуватися інтелектуально та духовно, наприклад: *«у багатих – великі бібліотеки, у бідних – великі телевізори. І то правда – хто читає книжки, керує тим, хто дивиться телевізор» (М. Дочинець) (с. 78–81).*

Естетичне виховання також відображено в різних вправах, наприклад, учням треба усно перебудувати речення, використовуючи жіночі та чоловічі імена, з'ясувати яка емоція об'єднує речення та скласти свої речення, у яких висловлюється захоплення красою природи. У блоці рефлексії постають важливі питання про самосприйняття учнів, доцільність їх поведінки, як матеріал уроку впливає на майбутнє життя, які вміння з орфоєпії є важливими у повсякденні, самостійна оцінка особистих досягнень.

У підручнику міститься багато світлин та колажів, за якими треба сформулювати певне твердження, аргументувати свою позицію. Теми параграфів дібрано згідно з чинною програмою. Вони охоплюють соціокультурну та інші наскрізні лінії.

Також у контексті дослідження проаналізовано підручник «Українська мова (рівень стандарту)» О. Заболотний, В. Заболотний [17]. Як і в попередньому, теми збігаються з чинною програмою, але є лише три види умовних позначень: завдання дослідницького характеру, завдання підвищеної складності та розвиток мовлення. Правила з тем здебільшого систематизовано в таблицях, а матеріал подано за допомогою індуктивного методу, від конкретного до загального. Проілюстровано цікаві тексти, наприклад, *«Перерва українською», «Коли слово лікує», (с.: 16, 19).*

У підручнику запропоновано види робіт, передбачені чинною програмою з української мови: скласти план дозвілля на канікулах або план робочого тижня; написати відгук про сайт та ін. (с.: 16, 28). На сторінках, які присвячені

урокам розвитку мовлення, детально описуються види та правила написання есе, добираються актуальні теми.

Є такі рубрики, як «І таке буває», де подано додаткову інформацію з теми у цікавих формах. Наприклад, «Коло думок», у якій запропоновано обговорити різні проблемні питання; «Культура мовлення», де є тексти з різними заголовками, які змушують замислитись. Наприклад, «*Вихідна точка чи висхідна?*», «*Приводити до успіху, але призводити до невдач*» та ін. (с.: 17, 21, 42).

Тексти мають цікавий зміст, спрямований не лише на навчання норм української мови, а й розвиток емоційного інтелекту, ціннісних орієнтирів, любов до праці, ближніх. Такі тексти допомагають учням краще зрозуміти себе й усвідомити своє місце у світі. Багато ситуативних вправ, об'єднаних рубрикою «Ситуація», спрямовані на розвиток мовлення, а в різних темах передбачено використання того матеріалу, який вивчається. Наприклад, ввести в діалог подані речення та зазначити запозичені слова (с. 26).

Методично виправданими є вправи, пов'язані з буденним життям учнів. Наприклад, *пригадати вивіски магазинів та сказати, чи є на них запозичені слова*. Це допомагає учням усвідомити роль української мови в житті кожної людини, критично оцінювати доцільність використання слів та розвиває спостережливість (с. 27).

Під час вивчення лексичної норми, використано вправи на добір правильного слова, знаходження помилок у тексті, подано багато прикладів правильного вживання слів. Подано не тільки навчальний матеріал, а й цікаві психологічні поради. Наскрізні лінії, зазначені у чинній програмі, реалізуються через тексти з певними помітками, наприклад, довілля, формула успіху, почуття, підтримка, безпека та ін. Реалізовано міжпредметні зв'язки з фізичним вихованням, астрономією,

Для самоконтролю розроблено тестові завдання, запитання і завдання, які розміщено як після вивчення підтем, так і після загальної теми. Також є

проекти, які детально описують етапи роботи, тему, та пропонують на розсуд учнів та вчителя об'єднуватися у групи, або виконувати роботу самотійно.

Підручник яскравий, містить багато малюнків, коміксів та іншого наочного матеріалу. Весь матеріал систематизовано в таблиці, що допомагає учням зі швидким запам'ятовуванням, але унеможлиблює аналіз інформації самотужки. Відсутні покликання на додаткові Інтернет-джерела, однак вправи ілюструють сучасне життя учнів, наприклад, неграмотні повідомлення в вайбері, які потрібно написати одне одному правильно (с. 116).

Отже, програма та підручники побудовані на компетентісному, особистісно орієнтованому та діяльнісному підходах. Застосовані принципи текстоцентризму, міжпредметних зв'язків, єдності навчання, виховання і розвитку, наочності, доступності, науковості, а також культорологічний принцип. Використано види роботи, які зазначені у мовленнєвій змістовій лінії чинної програми з української мови. Однак вважаємо за доцільне додати до роботи вчителя української мови систему завдань і вправ, спрямованих на дотримання духовно багатой особистості.

2.3. Рівень сформованості духовно багатой особистості учнів старшої школи

У процесі дослідження рівня сформованості духовно багатой особистості учнів проведено спостереження за освітнім процесом, аналіз уроків учнів 10 класу на базі Криворізького навчально-виховного комплексу №35 «Загальноосвітня школа I-III ступенів – багатопрофільний ліцей «Імпульс»» під час проходження виробничой педагогічної практики. Окрім того, було проведено бесіди й анкетування вчителів української мови Криворізькой гімназії №75 Криворізькой міської ради, Криворізького природничо-наукового ліцею. Висновки ґрунтуються і на дослідженні Е. Помиткіна «Духовний розвиток особистості як пріоритетне завдання освіти XXI століття» [41].

Анкети для вчителів та учнів (Додатки А, Б) розроблено на основі таких психологічних методик: діагностика «перешкод» у встановленні емоційних контактів [38, с. 111–112]; дослідження «Сили волі» [38, с. 118–119];

«Структура інтересів і схильностей» [50, с. 379–383]; експрес-діагностика соціальних цінностей особистості [60, с. 4–5].

Питання анкет охоплюють різні сфери життя, у яких перебуває особистість. Наприклад, анкети для вчителів містять питання 1, 2, спрямовані на те, чи усвідомлюють учні, яку професію хочуть обрати, та які мотиви ними керують. Питання 3, 4 визначають рівень цілеспрямованості, вихованості та поваги до інших. Питання 5, 6 вказують на розвиток емоційного компонента духовно багатой особистості, 7 – ставлення учнів до релігії. Питання 8–11 вказують на ставлення учнів до рідної мови, лексичних помилок та запозичених слів в мовленні. Ці питання, особливо 8, важливі для розуміння такого поняття, як «національна свідомість». 12 питання – загальні зацікавлення старшокласників, що допомагає зрозуміти місце учнів у соціумі, громадянську позицію тощо. Питання 13, 14 відзеркалюють бажання учнів допомагати ближньому. У питанні 15 вчитель має суб'єктивно оцінити рівень сформованості духовно багатой особистості учнів, а в питанні 16 запропонувати можливі методи, техніки, вправи, які можна використовувати задля досягнення такої мети.

Анкети уможливають розв'язання таких завдань:

- визначити рівень сформованості духовно багатой особистості старшокласників;
- проаналізувати слабкі місця учнів і включити це в авторську методику;
- перейняти досвід вчителів української мови.

Результати анкетування вчителів засвідчили, що майже всі учні обрали майбутню професію – 71%. Лише 2 (29%) респонденти відповіли, що половина учнів визначилися з напрямом подальшого розвитку. На рисунку 2.1. зображено мотиви вибору професії. Найвищі показники (100%) у таких варіантів відповіді: рівень заробітної плати й інтереси учнів. 86% вчителів вказали, що учні звертають увагу на побажання батьків, а 71% – світові тенденції. Лише 2 (29%) вважають, що у виборі професії учні враховують можливу користь суспільству.

86% респондентів зазначають, що учні не завершують початі справи, а 14% вважають, що це відбувається дуже часто. На 4 питання анкети отримано однозначну відповідь: учні іноді запізнюються на уроки, що свідчить про достатній рівень вихованості та поваги до інших.

5 та 6 питання ілюструють розвиток емоційного інтелекту учнів. Кругові діаграми (рис. 2.2. та рис. 2.3.) вказують на те, що 57% вчителів дуже часто помічають втому в кінці робочого дня; 43% іноді спостерігають втому. Також опитування свідчить, що у класах небагато занадто емоційних чи беземоційних учнів: 86% – лише декілька учнів; 14% – загалом немає.

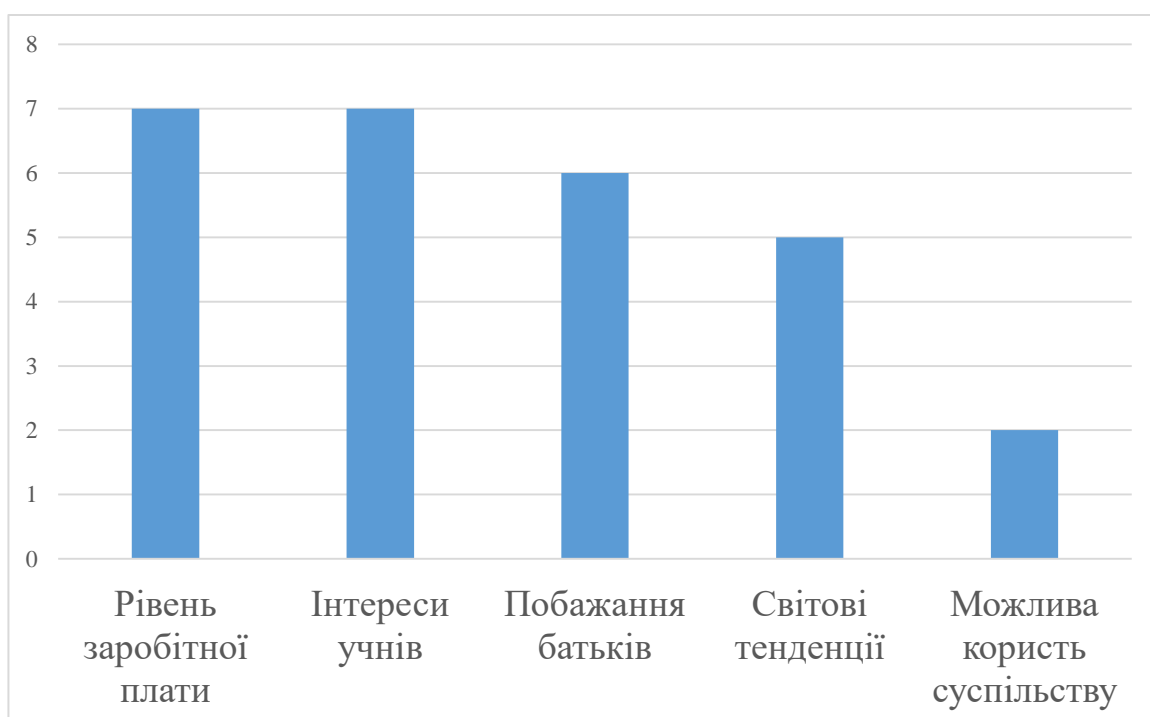

Рис. 2.1. Обрання варіанту відповіді вчителями.

Вчителям було поставлено питання «Чи змінилося ставлення учнів до української мови та культури після повномасштабного вторгнення Росії в Україну?». 71% відповіли, що помітили позитивні зміни, учні більш зацікавлені у вивченні культури рідного краю; 29% – не виявили якихось змін. Респонденти зазначають, що 80% учнів обирають російську мову для спілкування в буденному житті і лише 3 особи помітили старшокласників, які для цієї мети використовують українську мову. Це доводять і власні

спостереження за учнями: майже 80% спілкуються російською мовою і лише 20% намагаються говорити українською в позаурочний час.

Відповіді на питання «Чим цікавляться старшокласники?» зображено на рисунку 2.4. Найчастотнішими є: відеоігри, вивчення іноземних мов, спорт – 100%; комп'ютерні технології – 86%; читання книжок та політична ситуація у світі – 57%; вивчення історії – 29%; вивчення біології та пошук розв'язання екологічних проблем – 14%. Без уваги залишилися такі варіанти відповіді: релігійні вчення; вивчення математики, фізики та хімії; медицина; економіка та підприємництво.

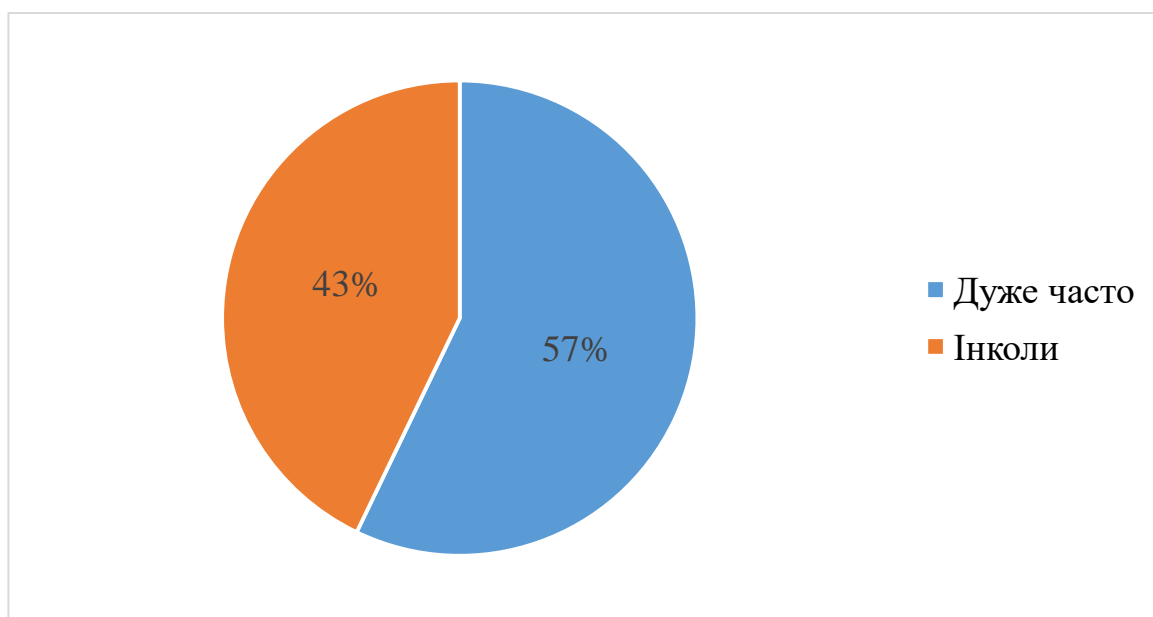

Рис. 2.2. Утомлюваність учнів

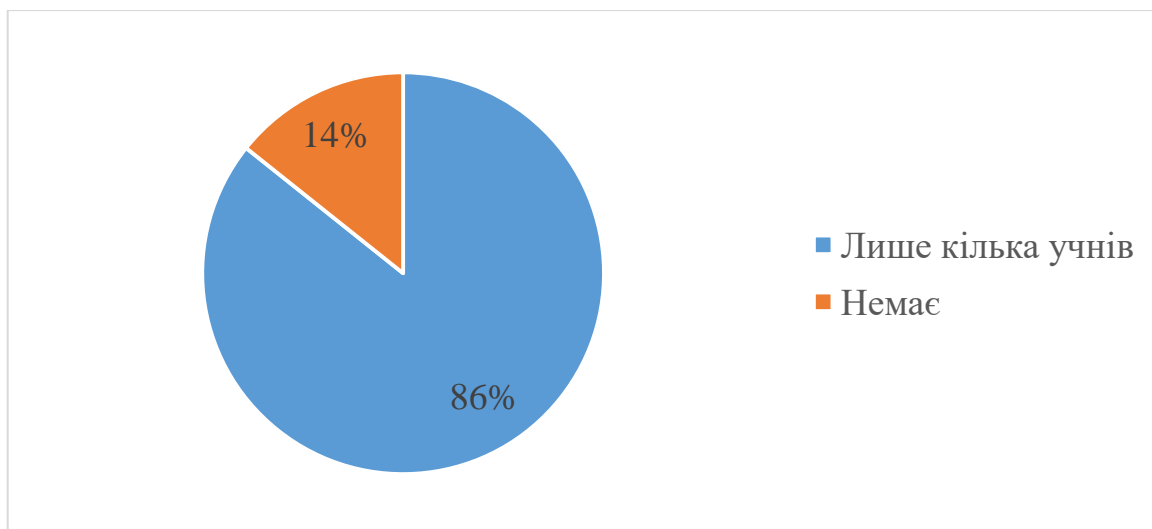

Рис. 2.3. Наявність у класі занадто емоційних чи беземоційних учнів

Варто зауважити, що 57% вчителів зазначають, що учні не дотримуються релігійних вчень, решта (43%) – лише кілька учнів у класі. 100% респондентів відповіли, що дуже часто помічають взаємодопомогу в учнівському колективі. При цьому 14% вважають, що у класі є кілька учнів, які не можуть знайти спільну мову з однолітками; 86% – в учнів майже відсутні проблеми із соціалізацією. 57% дуже часто помічають лексичні помилки та запозичені слова в мовленні учнів, а 43% – лише іноді.

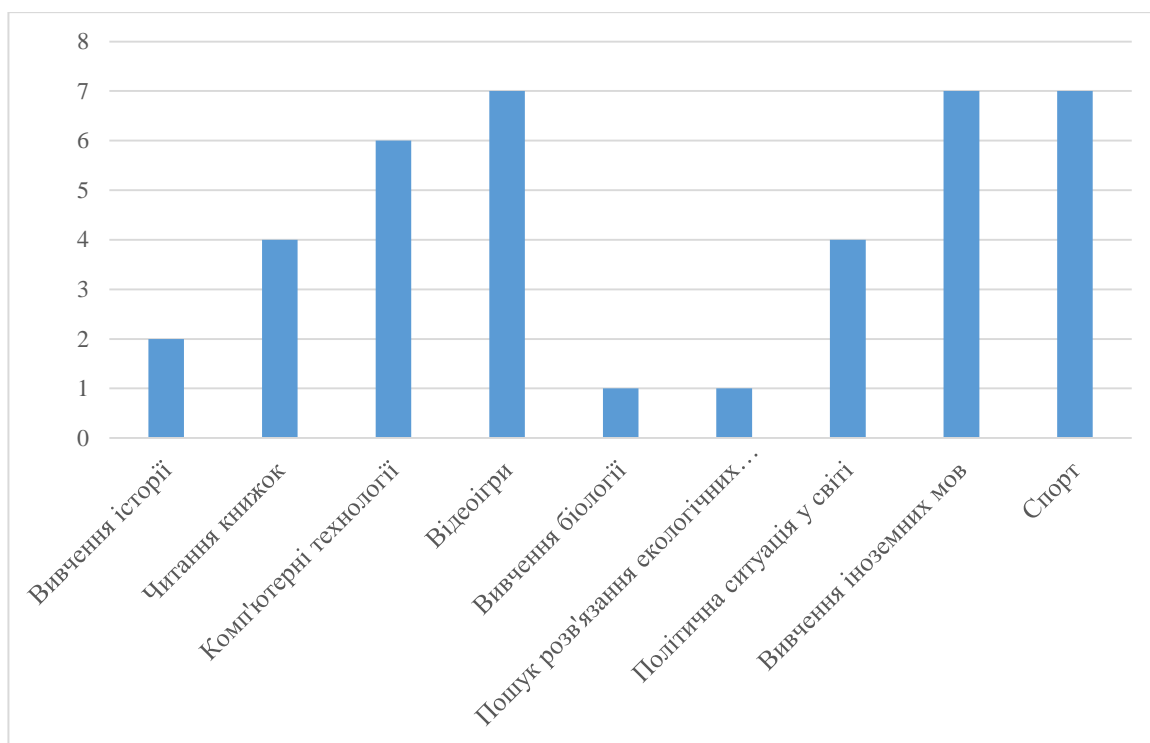

Рис. 2.4. Зацікавлення старшокласників

На питання «На Вашу думку, який рівень сформованості духовно багатой особистості старшокласників?» отримано такі відповіді (Рис. 2.5.): 43% – низький; 43% – середній; 14% – високий.

Педагоги пропонують інтерактивні, комунікативні методи, проблемний метод та проєктне навчання, евристичну бесіду для формування духовно багатой особистості учнів на уроках української мови. Потрібно використовувати такі методи та техніки, які можуть розвивати критичне мислення.

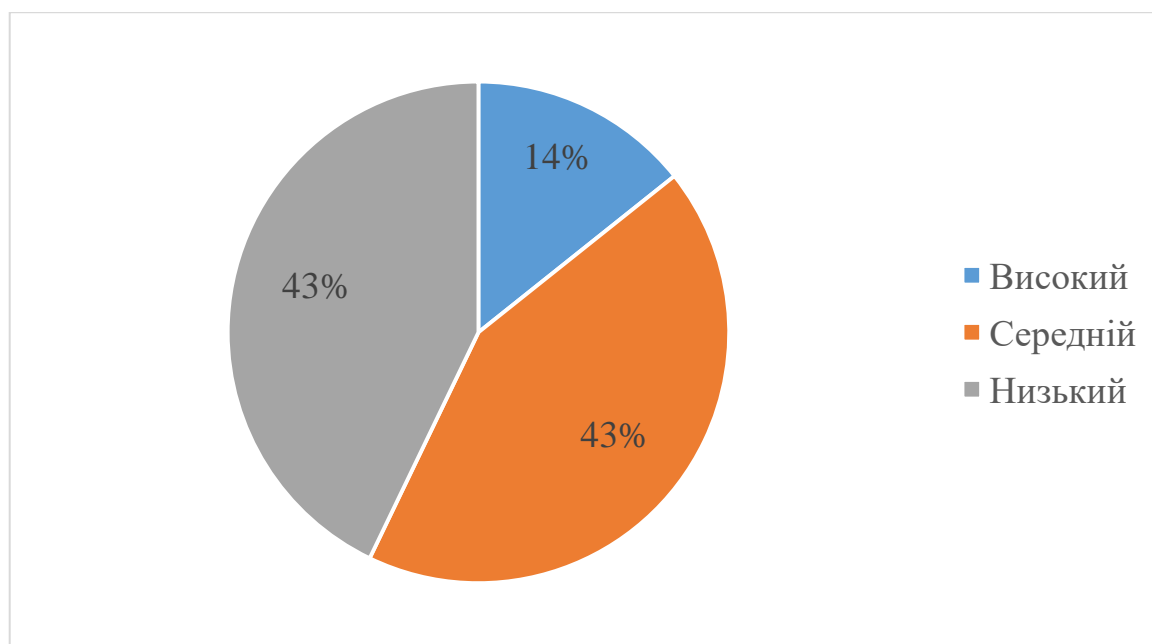

Рис. 2.5. Рівень сформованості духовно багаті особистості старшокласників з погляду вчителів української мови

Е. Помиткін у своїй праці «Духовний розвиток особистості як пріоритетне завдання освіти XXI століття» говорить про те, що вчителі применшують рівень духовного розвитку особистості. Він вказує, що близько 55% вчителів схильні до песимізму та мають емоційне та професійне вигорання. Це впливає і на оцінку духовності учнів [41, с. 186].

Саме тому вважаємо доцільним проведення анкетування і серед учнів 10 класу для кращого розуміння рівня сформованості духовно багаті особистості старшокласників. Питання анкети для учнів можна поділити на умовні блоки: емоційний інтелект (1–8); волевиявлення (9–16); інтереси та схильності (17); соціальні цінності (18) (Додаток Б – схема розрахунку балів за тест та бланк анкети). Анкетування проводилося серед учнів десятого класу (33 особи) у форматі онлайн опитування. Анкета анонімна та не мала обмеження в часі.

Розглянемо окремі блоки анкети для кращого розуміння сформованості конкретних компонентів духовно багаті особистості. Результати розвитку емоційного інтелекту значно відрізняються від відповідей вчителів української мови. Низький рівень засвідчило 30%; середній – 61%; високий лише 9%

(Рис. 2.6.). Блок волевиявлення проілюстрував, що 3 учні (9%) мають низький рівень, 23 (70%) – середній і 7 (21%) – високий.

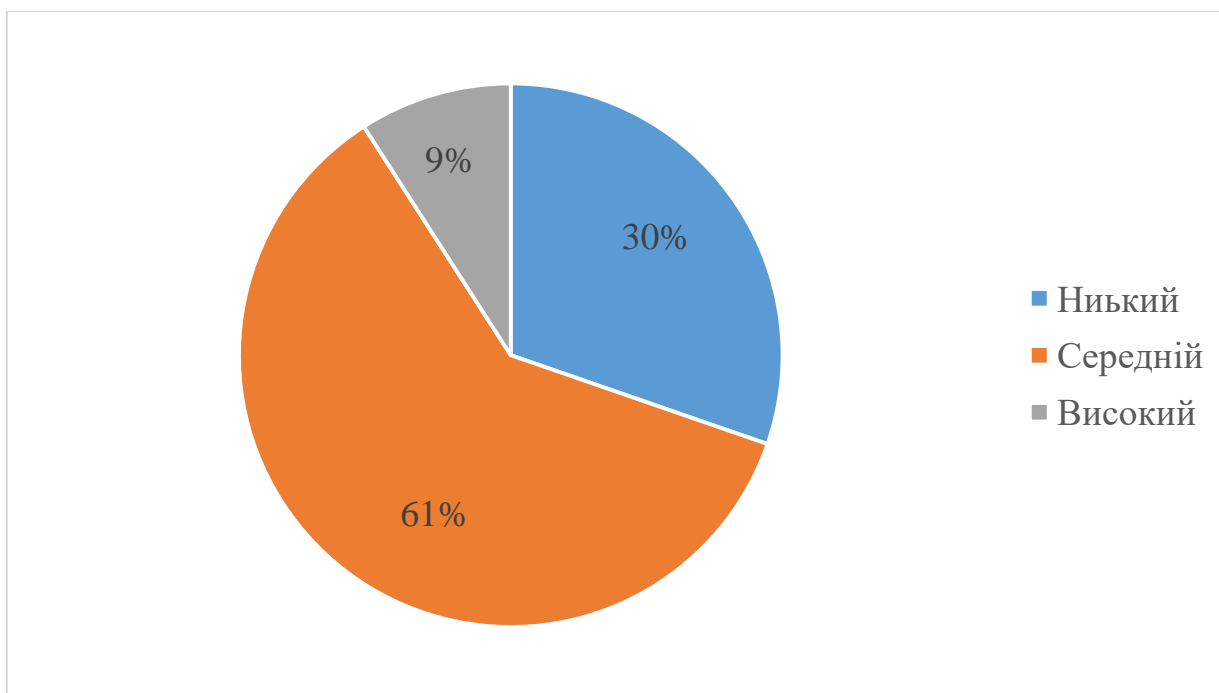

Рис. 2.6. Рівень сформованості емоційного інтелекту.

Докладно розглянемо блок інтересів та схильностей. Загальний рівень сформованості зацікавленості учнів у різних сферах, бажання до навчання та саморозвитку: 62% – низький рівень; 38% – середній; високий рівень відсутній. Частотність вибору виду діяльності подано на рисунку 2.7. Найпопулярніші варіанти: вивчення іноземної мови (61%); ознайомлення з різними комплексами фізичних вправ (36%); вивчення будови комп'ютера (33%); участь у затриманні злочинця (30%); вивчення методів надання першої медичної допомоги, вивчення математики, аналіз політичної ситуації в країні та світі, вивчення причин виникнення грошей (по 27%). Аналіз основних причин виникнення християнства один з найгірших показників (3%).

Результати опитування вказують на те, що в учнів 10 класу соціальні цінності сформовані на середньому (64%) та високому (36%) рівнях. Низький рівень відсутній. 16 тверджень можна поділити на 8 груп соціальних цінностей, які розташовані у порядку зменшення важливості для сучасних старшокласників: професійні 81%; соціальні 74%; фінансові 73%; родинні 72%; інтелектуальні 62%; фізичні 58%; суспільні 52%; духовні 42%.

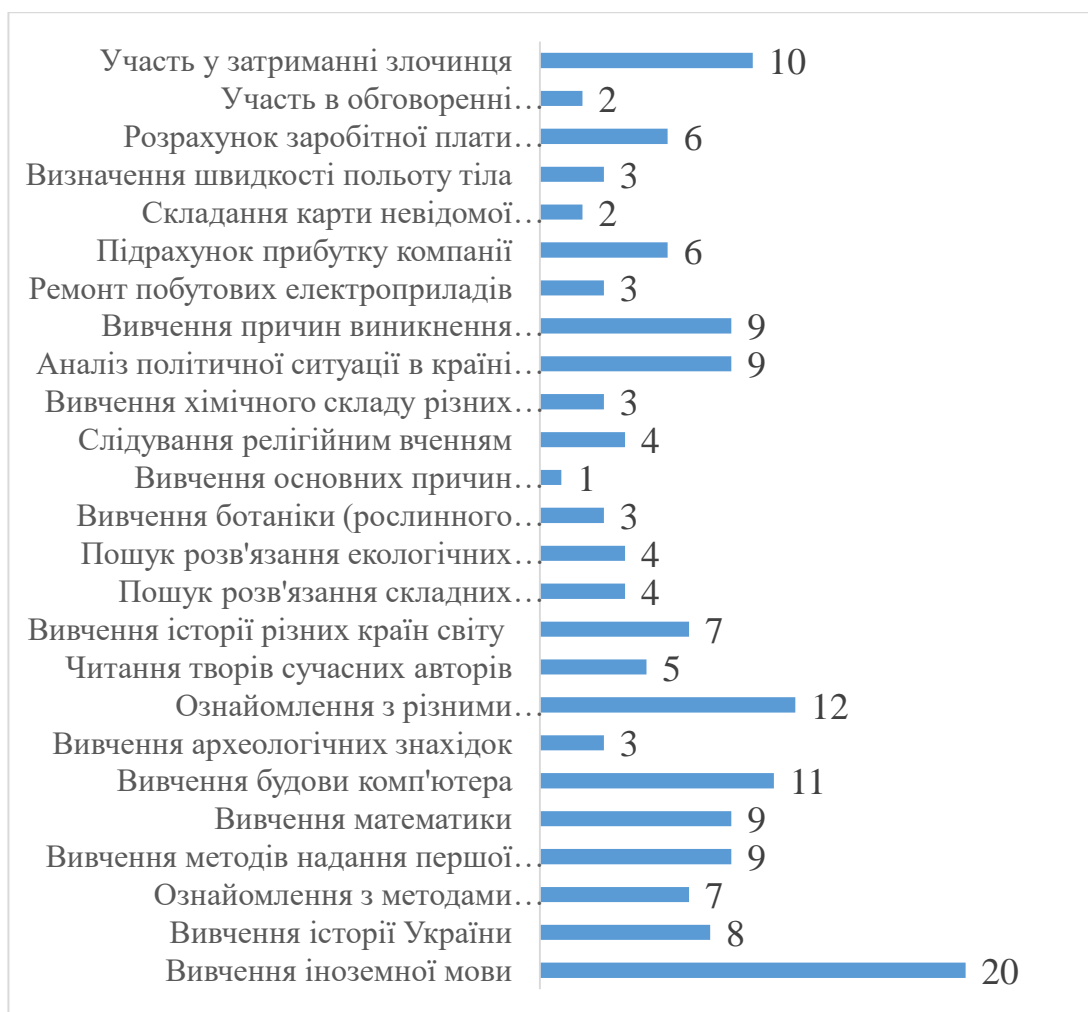

Рис. 2.7. Частотність вибору певного виду діяльності.

Результати анкетування дають змогу зробити висновок, що 3% учнів мають низький рівень сформованості духовно багатой особистості учнів, 79% – середній рівень і 18% – високий рівень. Отже, такі результати свідчать про нагальну потребу розроблення методики формування духовно багатой особистості старшокласників.

Висновки до другого розділу

З'ясовано, що вчитель-словесник має формувати всебічно розвинену особистість з опертям на особистісно орієнтований, діяльнісний та компетентісний підходи. Розвивати не лише знаннєвий та діяльнісний, а й ціннісний, емоційний та поведінковий компоненти. Проаналізувавши чинну нормативно-правову базу, можна зробити висновок, що під час формування багатой духовной особистості необхідно враховувати соціокультурну і наскрізні

змістові лінії. Мовна змістова лінія скеровує навчальний матеріал у правильне річище, а мовленнєва, своєю чергою, допомагає дібрати доцільні види роботи. Визначено, що тексти повинні бути цілісними, послідовними, залишати учнів захопленими процесом. Застосовуючи різні методики, учитель забезпечує хорошу засвоюваність матеріалу і може бути впевнений в тому, що учні з цікавістю виконують всі завдання як самостійно, так і в групі з однокласниками.

На основі Державного стандарту мовної освіти та чинної програми з української мови проаналізовано підручники з української мови (рівень стандарт) для 10 класу, що дає підстави зробити висновки щодо підручників Н. Голуб, В. Новосьолової та О. Заболотного, В. Заболотного. Їх побудовано на компетентісному, особистісно орієнтованому та діяльнісному підходах. Широко застосовані вправи, які не тільки закріплюють навчальний матеріал, а й формують сімейні цінності, розкривають поняття «щастя» для кожної особистості.

Проведено анкетування задля визначення загального рівня сформованості духовно багатой особистості. Результати аналізу дозволяють зробити висновок, що рівень сформованості духовно багатой особистості учнів сьогодні має середній рівень. Учні поважають українську культуру, але не знаходять в ній для себе орієнтирів. Визначено, що старшокласники переважно використовують російську мову для спілкування в повсякденному житті, що відбивається на їхньому світосприйнятті. Встановлено, що емоційно майже всі учні готові до переходу на нову сходинку свого життя, хоч і мають проблеми з вираженням почуттів. Помітна втомлюваність, рівень сформованості сили волі знижений.

Виходячи з результатів анкетування, є підстави вважати, що всі учні, не зважаючи на зацікавленість зарубіжними культурами, патріоти своєї країни та знаходяться на шляху формування чіткої громадянської позиції. Найслабкішим показником поміж усіх компонентів духовно багатой особистості є слідування релігійним вченням.

Виявлено, що у виборі професії більшість ігнорують можливу користь для суспільства, чільне місце посідають власні та батьківські інтереси, рівень заробітної плати. Учні майже не цікавлять екологічні проблеми рідного міста, що порушує принцип гармонійного співіснування з природою. Вчителями-словесниками зазначено, що у мовленні учнів часто помітні лексичні помилки та запозичені слова. Анкетування учнів довело, що більшість має вузькі інтереси (1–2 сфери). Соціальні цінності сформовано неоднорідно.

Отже, вчителі мають підтримувати рівень сформованості окремих компонентів духовно багаті особистості та спрямовувати свої сили на розвиток «слабких місць» старшокласників. Відповідно, дослідження підтверджує необхідність розроблення методики формування духовно багаті особистості учнів 10 класу.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО БАГАТОЇ ОСОБИСТОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ТА ЇЇ РЕЗУЛЬТАТИ

3.1. Methodика формування духовно багатой особистості учня

Methodика формування духовно багатой особистості охоплює всі сфери освітнього процесу в школі. На уроках української мови вона має бути реалізована на всіх етапах, починаючи з 1 класу. У дослідженні розроблено методикy формування духовно багатой особистості під час вивчення лексичної норми, з опертям на чинні Державні стандарти мовної освіти та програму з української мови для 10 класу.

У створеній методиці реалізовано принципи: гуманізації та гуманітаризації; систематичності й послідовності; науковості (особливо в проєктних завданнях); доступності (використано відомі учням пісні, актуальні сфери реалізації набутих знань, умінь та навичок); наочності (вправи: 7, 8, 11); зв'язку теорії та практики; єдності навчання, виховання та розвитку; реалізації міжпредметних зв'язків (з літературою: вправа 4 та 14, сенкан, проєкт «Лінгвістичний аналіз твору»; музичне мистецтво: вправа 11; інформатика: проєкт «Контен-менеджер»); культуровідповідності; мислиннево-мовленневої активності; ситуативності; текстоцентризму (вправи: 3, 4, 5, 6, 14).

З огляду на сучасні критерії мовної освіти розглянуто такі прийоми: вправ, мозковий штурм, незакінчені речення, асоціативний куш, бесіда, диспут, дискусія, проєктне навчання.

Вправа 1. Поясніть різницю між синонімами

Меценат, спонсор; облігація, акція; договір, угода, контракт; список, перелік.

Вправа 2. Складіть речення так, щоб розкривалися різні значення слова.

Приклади слів: *горіти, голова, ключ, перо, гострий, лист, земля, журавель.*

Вправа 3. Диктант

Завдання після написання диктанту: знайти в тексті запозичені слова та замінити їх на українські відповідники.

Мова і мовлення людей

Життя людини — це спілкування. Завдяки мові вона збагачується знаннями, скілами своїх сучасників, засвоює експірієнс попередніх поколінь.

Ставлення людини до мови свідчить і про її культурний рівень, і про її громадянськість. Інакше й бути не може, бо мова втілює в собі духовні скарби народу, тому її вивчення, заглиблення в потаємне значення слова і прагнення до розширення та апгрейду мовних ресурсів свідчать про небайдужість людини до минулого, сучасного і майбутнього того народу, який її породив. Через мову людина посилає головний меседж, виявляється її моральне обличчя, суспільні та естетичні ідеали. Сама по собі мова не може бути ні поганою, ні гарною. А от мовлення — інша річ.

Інтелігентне мовлення передбачає погляд на мову як творчу практику окремих людей, які, спілкуючись між собою, зберігають у ній культуру попередніх поколінь і розвивають її відповідно до надбань цивілізації.

Інтелігентне мовлення — це чуття мови, націленість на самовдосконалення, внутрішнє прагнення до знань, краси, етики поведінки, манери ввічливої розмови. Якщо ми говоримо, що в мові відбито характер народу, його психічний склад, побут, історію, то в мовленні виявляється імідж людини.

Духовна спадщина українського народу цінна й багата. Соціальне й індивідуальне в мові нерозривні, як невіддільна доля народу (З журналу, 192 слова).

Вправа 4. Прочитайте вірш, замініть виділене слово доречним паронімом

1. Згрібайте жар руками голими

хапайте хвилю світову

степами вдаль біжіть розлогими

шукайте каску там нову

пливіть в човнах по морю синьому
 знайдіте царство вічних змін
 людина жах і біль свій кинь йому
 бо все ж ти завжди тлін. (М. Семенко)

2. О слово рідне! Орле скутий!
 Чужинцям кинуте на сміх!
 Співочий грим батьків моїх,
 Дітьми безпам'ятно забутий. (О. Олесь)

Вправа 5. Доберіть доречне за змістом слово.

Кожна праця ..., але водночас вона і є найголовнішим надбанням життя.
 Професія «Електромонтер» передбачає ... ризик, бо з електроенергією ..., а
 також ..., пильність, сприйняття багатьох речей на дотик, слух, зір. Тому під
 час роботи постійно потрібно координувати увагу, зосереджуватися,
 бути ... у рухах, мати хороший фізичний стан.

Дисциплінує, не жартують, підвищений, точним, уважність.

Вправа 6. Прочитайте текст та оберіть пропущені слова із запропонованих.

Цікаві факти про християнство

Християнство є однією з трьох світових релігій. У християнстві ____
 (розрізняють/розлучають/розбирають) три основні напрями: православ'я,
 католицизм та протестантизм. Головним об'єктом шанування християн є
 Ісус Христос, якого більшість християнських релігій вважає водночас і Богом,
 і людиною, а дехто лише Богом або тільки божественним ____
 (носієм/посланцем/представником).

1. Християнство ____ (розширене/модне/поширене) навіть у Африці.
 Тамтешні мешканці вважають, що Ісус Христос темношкірий.

2. Джордано Бруно був спалений католицькою інквізицією ніяк не за
 наукові (а саме – ____ (допомогу/підпору/підтримку) геліоцентричної ____
 (вигадки/теорії/гіпотези)), а за антихристиянські і антицерковні погляди
 (Христос, мовляв, звершував уявні чудеса і був магом).

3. Понтій Пілат, вимушений погодитися на страту Ісуса, умив руки перед натовпом відповідно до ___ (заповідей/правил/замовлень) Мойсея і сказав: «Я невинний у крові Його». Звідси виник вираз для зняття з себе відповідальності: «я ___ (полоскаю/вмиваю/змиваю) руки».

4. Коли апостола Фомі розповіли про Воскресіння розп'ятого Христа, він заявив: «... якщо не побачу на руках Його ран від цвяхів, і не доторкну пальця свого до рани Його, і не вкладу руки моєї в ребра Його, не повірю». Сьогодні будь-яку людину, яку важко переконати в чому-небудь, називають «Фомою ___ (атеїстом/невіруючим/безвірником)» (З журналів).

Вправа 7. Кросворд «Знайди слова»

Перед вами таблиця (Табл. 3.1.). На перший погляд, це просто набір букв. Спробуйте знайти тут якомога більше власне українських слів. Слова розташовані горизонтально та вертикально, можуть читатися як зліва направо, так і справа наліво; зверху вниз і знизу вгору.

5. Таблиця 3.1.

Кросворд «Знайди слово»

А	Б	Г	Д	О	П	Ю	З	К	М
К	П	О	Й	Я	А	Р	Р	С	И
Д	І	М	И	В	Н	У	К	Ж	П
Т	З	О	Л	О	Т	О	Т	И	Ж
М	И	Ї	І	Г	І	Е	Є	И	А
Й	М	С	Б	О	Г	Е	Ц	И	Л
Ц	А	Д	Е	Н	Ь	С	Т	Ф	О
Х	Ч	Ш	А	Ь	О	Щ	К	Л	У

Вправа 8. «Таємнича скринька»

Учні по черзі виймають картку зі словами іншомовного походження й усно добирають власне український відповідник.

Абсолютний, аналіз, аргумент, гуманність, дефект, домінувати, імідж, імпорт, комфорт, конкурент, корективи, лінгвіст, менеджмент, нюанс, натуральний, прайс-лист, реалізувати, регрес, реставрація, синхронно, стрес, фоловер, хобі.

Вправа 9. Прочитайте діалог, який відбувається в маршрутці, виправте лексичні помилки.

Дмитро: Миколо, а ти куди йдеш, зупинка ж ось?

Микола: Та, маршрутки перегружені, ходім на кінцеву.

Дмитро: Ти правий.

Микола: А ось і наша маршрутка. Люди добрі, проходіть далі в салон.

Водій: Два пасажирів не заплатили!

Микола: Дмитро, передай за проїзд.

Дмитро: Добре, а де нам треба виходити?

Микола: Вже скоро, біля мебельного.

Дмитро: Шофер, притормозіть, будь ласка.

Микола: І відкрийте задній прохід.

Вправа 10. Виправте лексичні помилки там де потрібно

Грати роль; вирішити ситуацію; вирішити питання; вирішити завдання; розглянути питання; розглянути справу; розглянути випадок; погашати кредит; погашати заборгованість; внести пропозицію; внести питання; відшкодувати збиток; відшкодувати кредит.

Вправа 11. «Музична вікторина»

Прослухайте фрагменти пісень та запишіть лексичні помилки

1. І зранку знову ниряю у підземні тунелі,

І несе мене до тебе ця криклива канітель,

І бачу ті самі джинси і той рюкзачок,

І від радості зжимаю у кишені кулачок. («Скрябін»)

2. Моя любов - чорна біль

І гірка, наче токсичний полин.

В серце моє поринь.

Подивись, мій реактор горить. (Vremya i Steklo)

3. З первої хвилини

Закохався сильно,

Не дивився на часи,

Загубив годинник. (Wellboy)

У фразеологізмах дуже чітко простежуються національні принципи нашого народу, багатство мови. Як вступну вправу можна використати фразеологізми в малюнках, де учням потрібно зіставити синонімічні чи антонімічні пари приказок, афоризмів та ін. У процесі вивчення фразеології учні повинні розуміти їх використання у різних життєвих ситуаціях, ставлення суспільства до різних якостей людського характеру. На основі цього робити певні висновки для подальшого існування у соціумі.

Вправа 12. Знайти синонімічну пару фразеологізмів.

Як кіт наплакав, хоч лопатою горни, не густо, як піску морського, на макове зерно, аж кишить, як зірок на небі, крапля в морі.

Це можна використовувати і як гру, картки з фразеологізмами на звороті мають частини малюнку. Перегортаючи парні – відкривається пазл. Кінцевий результат показує повну картину, які потім можна обговорити з учнями.

Вправа 13. Знайти антонімічну пару фразеологізмів.

Потрапити в терена, худий як тріска, сильний духом, як у воду опущений, пасти задніх, працювати до сьомого поту, розпустити язика, сльозами вмитися, рукою подати, хоч греблю гати, навести на розум, як кіт наплакав, вириватися з лап, збити з пантелику, заяча душа, байдики бити, зуби скалити, світитися від радості, по пальцях перелічити, кров з молоком, за тридев'ять земель, кури не клюють, грати першу скрипку, ні пари з вуст.

Для формування духовно багаті особистості учня можна використовувати фразеологізми біблійного походження.

Вправа 14. Знайти в тексті фразеологізми біблійного походження та дібрати до них синоніми/антоніми.

1. *...потрібна концептуалізація підвалин, на яких має стояти держава. Наріжним каменем таких підвалин у цивілізованих народів завжди була Книга, культура. (Л. Костенко)*

2. *Хто наважиться кинути в нього камінь і осуджувати його скороспілу мудрість, терпку й зелену, як молоде вино? (С. Жадан)*

3. *І ось вони копіюють для себе всі основні знаки сурдоперекладу, надаючи кожному з них свого, цілком нового значення. І починають користуватись цією новою системою передачі інформації. Наливають у старі міхи нове вино! – знову хтось викрикнув із залу, і аудиторія радісно заплескала. (С. Жадан)*

4. *Гортаю енциклопедію. „Весь Ірак – це музей під відкритим небом”. „Ця земля – колыска кількох цивілізацій”. Долини Месопотамії. Ніневія. Ріки Тигр і Євфрат. Але ж дозвольте – Месопотамія, Межиріччя – та ж там жили перші люди після Потопу! Ріки Тигр і Євфрат – це ж ті ріки, які протікали в раю! Отже, це десь там росло Древо пізнання, з якого з’їла те яблуко Єва. Отже, це там Каїн убив Авеля. Отже, з тамтешньої глини Бог створив Адама! Отже, звідти родом все людство? (Л. Костенко)*

Для виконання вправи учням можна запропонувати використовувати словники, наприклад, «Слово Благовісті» [57].

Сенкан

Теми для сенкану

1. Запозичені слова
2. Власне українські слова
3. Лексичні помилки
4. Лексична норма
5. Словник

Схема сенкану

1. Один іменник

2. Два прикметники
3. Три дієслова
4. Речення (власне ставлення, розуміння теми)
5. Один синонім до пункту 1.

Лексичні помилки мають сприйматися учнями не тільки при читанні, а й на слух. Для цього можна використовувати диктанти, відео та аудіоматеріал. Наприклад:

Творча робота «Фрірайтинг»

Підходить для уроків розвитку зв'язного мовлення та можна використовувати під час вивчення будь-якої теми.

Етапи роботи:

1. Учням повідомляється тема есе. Наприклад: «Прекрасна мить життя», «Чарівність і могутність слова», «Жорстокі слова».

2. Пояснити учням, що таке фрірайтинг (потік свідомості). Головне писати постійно протягом певного часу. На помилки та зв'язність думок не звертають увагу.

3. Встановити обмежений час для вільного письма.

4. Після закінчення часу учні з власних думок, які вже написані, складають гармонійне, логічне есе.

Проектне навчання допомагає розвивати уяву, творчі здібності, самостійність, бажання навчатися. Вчитель лише наштовхує учнів на правильні думки, керує процесом. Проекти можуть бути як довготривалими, так і домашнім завданням на наступний урок.

Проект «Словничок»

1. Створити словник запозичених слів, якими ви користуєтесь кожен день.
2. Створити словник молодіжного сленгу.
3. Створити словник рідко вживаних слів.
4. Створити словник фразеологізмів з творів українських письменників.
5. Створити небажаних запозичень «Свої не гірші заморян».

Проект «Рекламне оголошення»

Знайдіть на вулицях міста/інтернеті рекламу, в якій є лексичні помилки. У форматі презентації/доповіді поділіться своїми знахідками.

Проект «Контент-менеджер»

Контент-менеджер, це людина, яка слідкує за наповненням сайтів та блогів. Проаналізуєте сайти або блоги та знайдіть 10 лексичних помилок. Оформіть свої спостереження у вигляді відгуку про сайт. Приклад помилки:

Будь ласка, переконайтеся, що на вашому рахунку
достатньо коштів для здійснення операції

Рис. 3.1. Приклад лексичної помилки на сайтах.

Проект «Аналіз мовлення»

1. Проаналізуйте декілька інтерв'ю українських зірок та зробіть рейтинг типових помилок цієї людини.
2. Проаналізуйте мовлення телеведучих та зробіть рейтинг типових помилок телеканалу.
3. Проаналізуйте мовлення героя фільму українського режисера.

Проект «Лінгвістичний аналіз твору»

1. Синоніми у творі українського письменника.
2. Антоніми у творі українського письменника.
3. Пароніми у творі українського письменника.

Проект «Лінгвістична газета»

Розроблення інтерактивного плакату (онлайн плакат на якому є «кнопки», які відкривають додаткову текстову інформацію, відео, покликання та ін.) на різні теми.

1. «Як уникати помилок у мовленні».

2. «Лексичну норму відображають і утверджують насамперед словники».
3. «Музей одного слова».
4. «Як уникати конфліктів з друзями».

Приєм мозкового штурму буде корисний для швидкого розв'язання проблемних питань з різних тем. Головною умовою є швидке генерування ідей. Учитель не повинен оцінювати вислови, учні не аргументують власну думку. Такими питаннями можуть бути: Що таке екологія слова? Екологічні проблеми твого краю. Які існують шляхи до успіху? Сучасна школа – яка вона? Чим може зашкодити неграмотне мовлення?

У програмі зазначено тему можливого диспуту: *«Не бійтесь заглядати у словники: Це тишиний яр, а не сумне провалля...»* (М. Рильський). Диспути дуже корисні у формуванні власної думки учнів, а також збагачення їх інтелектуальної сфери, оскільки треба висловлювати такі позиції та аргументи, які базуються на фактах. А також забезпечує емоційний самоконтроль – треба гідно приймати як перемогу, так і поразку.

Дискусійні методи дуже різні. Можна проводити як класичну дискусію, так і часткову (займи позицію, зміни позицію), а також у вигляді телевізійного ток-шоу. Теми: «Чи потрібні в мові запозичення?», «Електронна чи паперова книга?», «Гроші. Навіщо збирати? Де зберігати? На що витратити? Як заощаджувати?», «Мовна мода – це добре чи погано?».

Незакінчені речення можна використовувати як рефлексію («На уроці найбільш яскраво мені запам'яталося...», «У майбутньому житті я зможу використовувати такі знання з теми ...»), як формування ставлення до мови, землі, культури рідного краю, мистецтва, естетичних цінностей («Для мене українська мова...», «Я хотів би бути схожим на такого українського діяча...», «Мене захоплює краса ...», «Моя улюблена картина надихає мене на ...»), перевірка знань, які отримали учні (наприклад, вивчаючи фразеологізми, можна дібрати вправу на продовження речень зі сталими виразами).

У формуванні певних систем цінностей можна використовувати асоціативний куш, використовуючи різні центральні слова : мова, Україна,

сім'я та інші. Асоціативний куц можна використовувати й при вивченні фразеологізмів. Наприклад, центральне слово «ніс»/ «рот»/ «руки»/ «очі». Учні повинні у вигляді асоціативного куца записати усі фразеологізми з даними словами.

Сьогодні ми багато часу приділяємо дистанційному навчанню. Багато факторів впливають на уроки, але це не повинно робити уроки «сухими». Зараз існує багато інтерактивних технологій, які можна використовувати як онлайн, так і офлайн. Наприклад, «LearningApps» [74] – це сайт, на якому зібрано невеликі цікаві вправи з різних предметів та тем. Перевага цього сайту в тому, що вчитель може обрати вправи з вже готових варіантів, або створити свою вправу самостійно. Це різноманітні цікаві завдання, наприклад, «Хто хоче стати мільйонером», різні пазли, знаходження відповідностей, кросворди та ін. Окрім легких завдань, на сайті можна створювати цілі вправи з текстами, пошуком в них запозичених слів та ін. Приклад використання «LearningApps» можна побачити в додатку В.

Ресурс «Learning.ua» [18] пропонує вже готові вправи та теорію в цікавих ігрових формах. На сайті можна обрати українську мову та клас для якого потрібні вправи. Для 10 класу сайт пропонує близько 300 інтерактивних вправ з різних тем. Використовувати такі вправи можна як тренувальні, або як підготовку до контрольних робіт, самоперевірку рівня засвоєння знань з певної теми.

«IDroo» [73] – забезпечує дистанційні уроки онлайн дошкою. Ресурс має достатній функціонал для проведення уроків. Доступ до дошки можна надати учням. Можна використовувати пензлик для написання інформації за допомогою миші та ін. А також можна вставляти готовий текст, малюнки, таблиці, переміщувати об'єкти та зберігати все, що на ній було створено. Подібні ресурси з онлайн дошками: «MIRO», «DRAW CHAT», «AWW BOARD» та ін.

Отже, для формування духовно багаті особистості можна використовувати різноманітні види роботи на уроці та поза його межами.

Корисним буде використання різноманітних текстів, які спрямовані на розвиток духовної особистості, у диктантах, усних та письмових переказах, аудіюваннях, та інших видах роботи.

3.2. Результати сформованості духовно багатой особистості учнів

Задля покращення рівня сформованості духовно багатой особистості учнів 10 класу використано методика формування духовно багатой особистості. Перед упровадженням методики в освітній процес проведено анкетування, що вмотивувало встановлення рівня сформованості усіх компонентів духовно багатой особистості. Цей же тест було надано учням і після вивчення лексичних норм зі зміненим порядком питань.

Доцільно розглянути окремі блоки анкети та питання для кращого розуміння результативності методики. Емоційний інтелект учнів до – низький і середній, лише 9% мають високий рівень розвитку. Після: низький рівень зменшився до 15%; середній рівень став 67%; а високий – 18%. Помітно загальне зростання рівня емоційного інтелекту на 15%. Рівень сили волі також зріс на 12%; низький рівень – 3%; середній – 64% і високий 33%. На рисунку 3.2. та 3.3. зображено графіки зросту показників.

Блок інтересів та схильностей мав найнижчі показники. Високий рівень був відсутній. Результати повторного анкетування збільшились на 21%. Низький рівень волевиявлення зменшився з 62% до 41%, середній рівень збільшився з 38% до 53%, а високий рівень отримано 6% учнів.

Порівняння частотності виборів певного виду діяльності на рисунку 3.4. Незмінним лідером серед інтересів залишилося вивчення іноземної мови (73%), на друге місце виходить пошук та розв'язання екологічних проблем міста. Зацікавленість виникненням християнства зросла аж на 50%. Слідування релігійним вченням обрало на 22% більше учнів. Фізика, хімія, географія та біологія залишились майже без змін. Саме вони посідають найнижчі позиції у рейтингу зацікавленостей старшокласників.

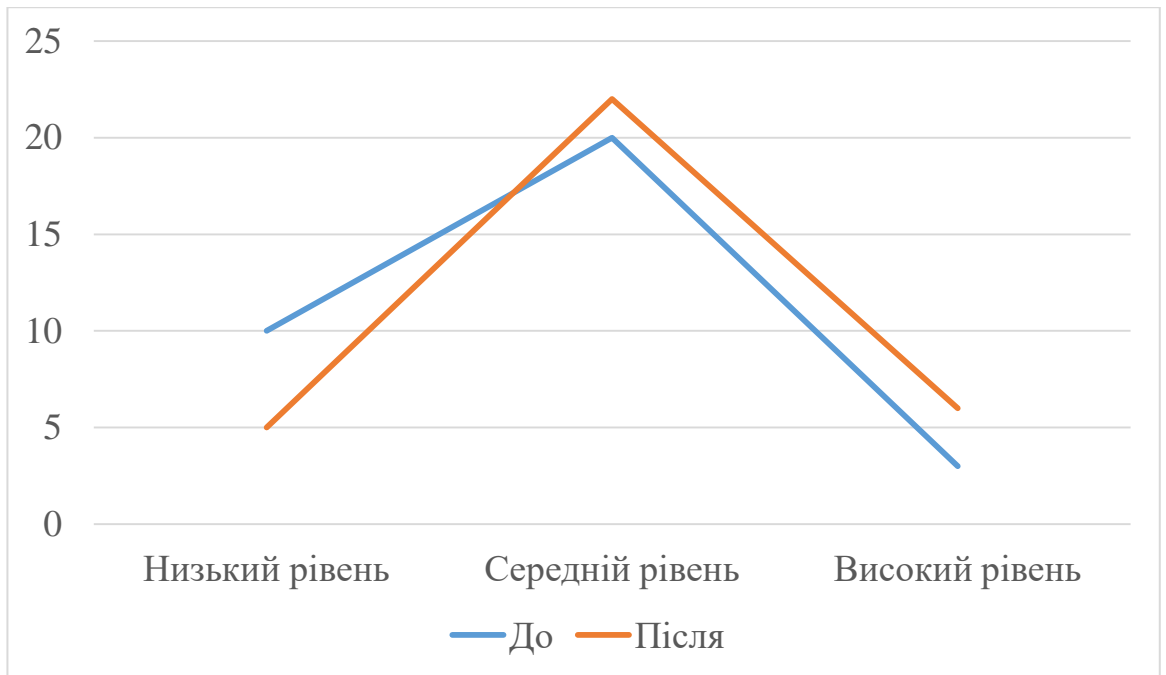

Рис. 3.2. Графік результатів сформованості емоційного інтелекту до та після створеної методики.

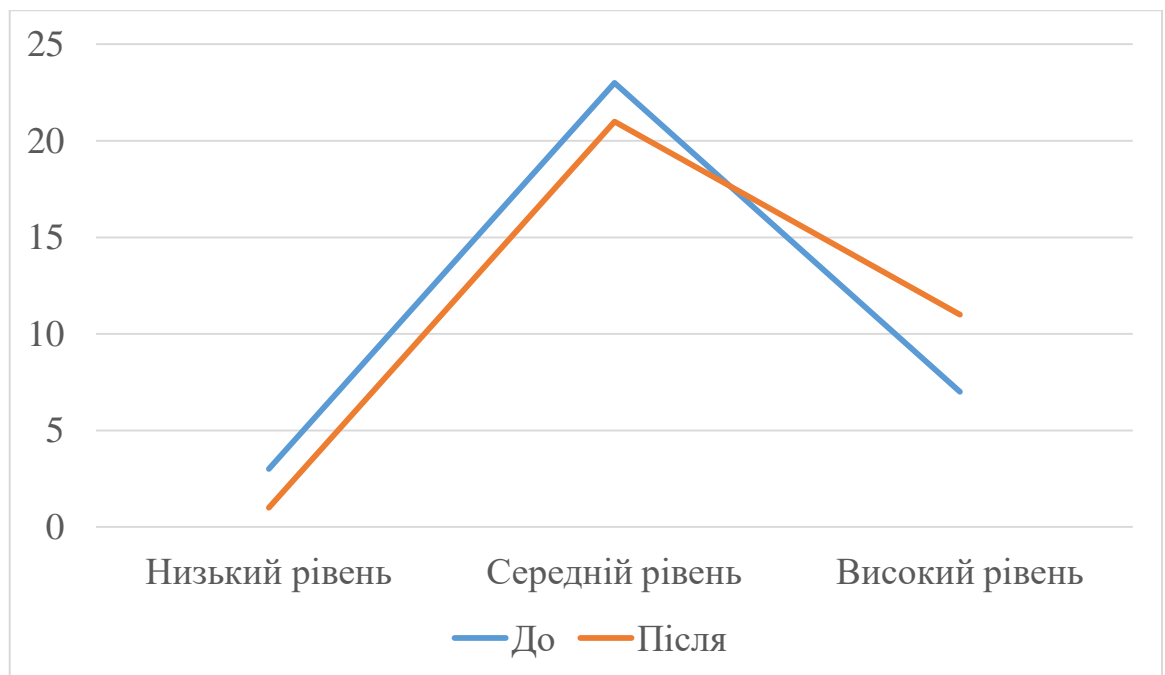

Рис. 3.3. Графік результатів сформованості сили волі до та після методики.

Блок соціальних цінностей з'ясовує майже всі категорії духовно багаті особистості. Цей блок має найбільшу вагу під час підрахунку балів. Загальний рівень сформованості соціальних цінностей після упровадження методики

збільшився на 19%. Низький рівень відсутній. Середній рівень – 45%, високий – 55%. Група професійних цінностей все ще стоїть на першому місці та зросла на 3% (83%). Наступні за важливістю для старшокласників групи цінностей: фінансові (зросли на 5% (78%); соціальні – на 4% (78%); інтелектуальні – на 15% (77%); родинні – на 3% (77%); фізичні – на 9% (61%); духовні – на 15% (57%); суспільні – на 5% (57%).

Рис. 3.4. Порівняння частотності виборів певного виду діяльності.

Середня оцінка кожної групи цінностей до та після впровадження авторської методики зображено на рисунку 3.5. Максимальна оцінка 20 балів.

Можна помітити, що оцінки учнів певної сфери цінностей стали вищими на 5–15%. Ставлення до релігії покращилось на 10%.

На гармонійно розвинену особистість вказує приблизно однакова кількість балів у кожній групі. Відсоток старшокласників, у яких всі групи цінностей сформовані рівномірно і відрізняються лише на 1–6, зріс на 20%. Різниця в 7–12 балів зросла на 2%; 13–19 – зменшилося на 22% (Рис. 3.6.).

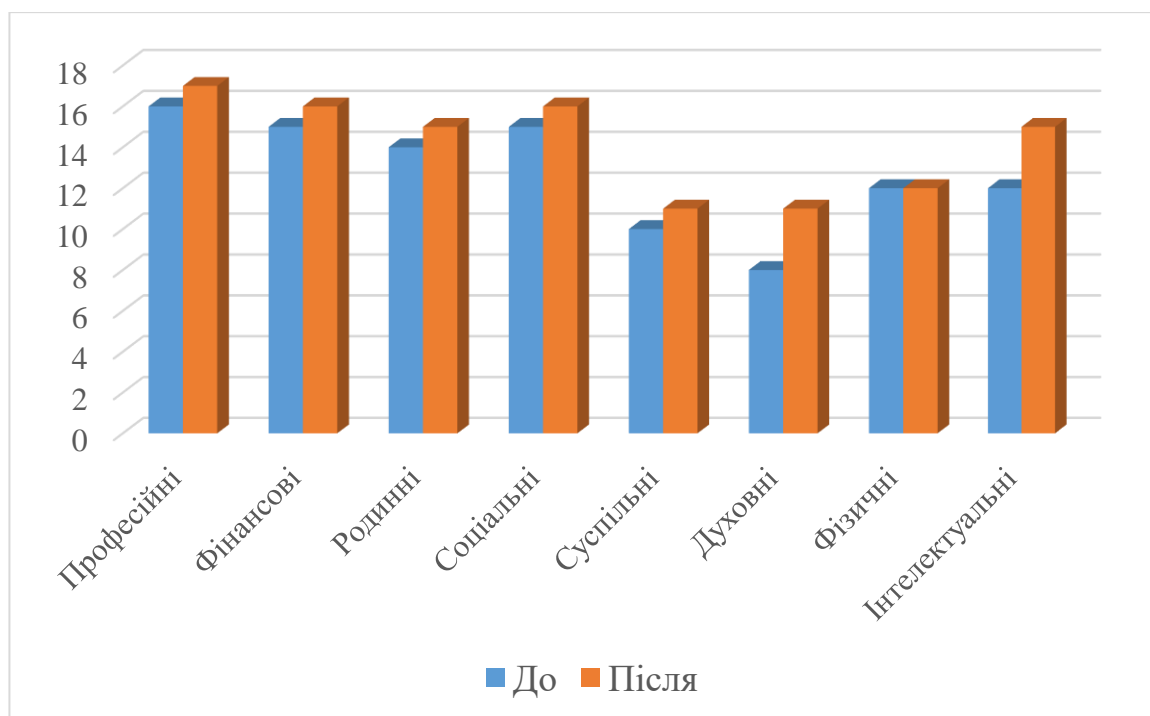

Рис. 3.5. Середня оцінка кожної групи цінностей до та після авторської методики.

Загальний рівень сформованості духовно багаті особистості учнів 10 класу, порівняно з тим, що було до, зображено на графіку (Рис. 3.7.). Низький рівень не спостерігається. Середній рівень став 64%, а високий збільшився на 18% і став сягати 36%.

Власні спостереження до впровадження методики свідчать про те, що учні більш орієнтовані на зарубіжні культури. Вони, здебільшого, слухають музику інших країн, дивляться іноземне кіно та серіали, обмежено цікавляться українськими письменниками. У відсотковому співвідношенні (Рис. 3.8) тільки 15% учнів зацікавлені українською культурою. 25% – орієнтовані на східну

культуру (Корея, Японія, Китай); 25% – європейська культура (Німеччина, Франція та ін.); 35% – американська культура. Після вивчення теми «Лексична норма» з використанням створеної методики на 17% зросла захопленість українською культурою. При цьому учні не перестали цікавитись культурами інших народів світу.

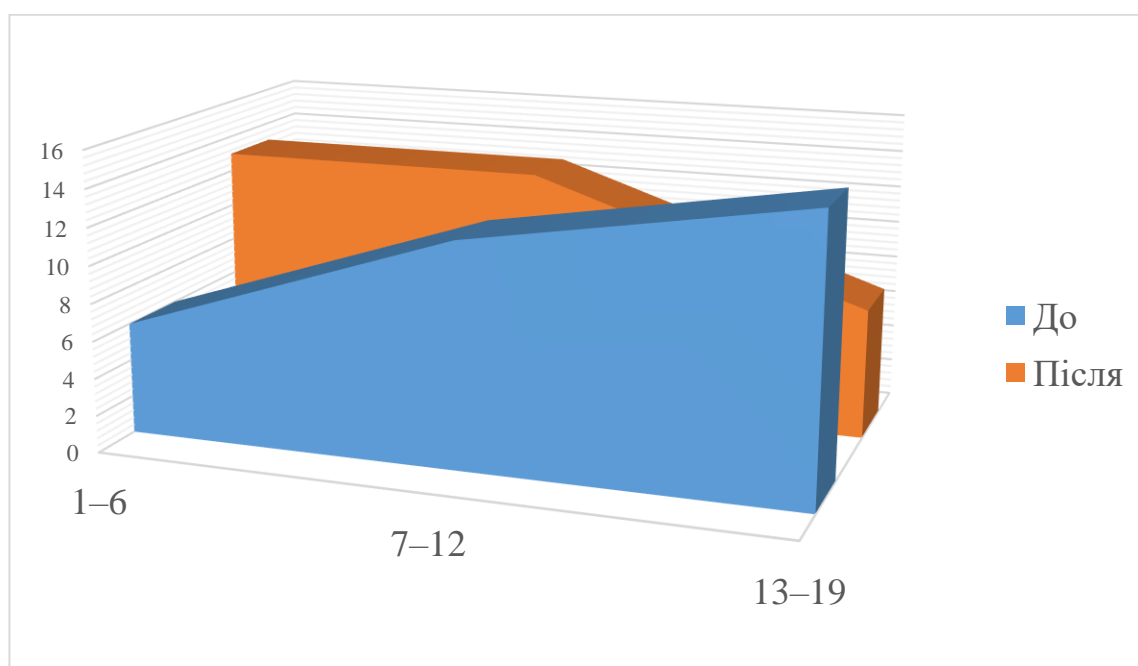

Рис. 3.6. Гармонійність формування груп соціальних цінностей.

Поспілкувавшись зі старшокласниками, стало зрозуміло, що більшість вважали, що український кінематограф спрямований лише на дорослих, які дивляться телевізор, оскільки більшість прем'єр відбувається саме там. Учні навіть не намагалися дивитися сучасні фільми та серіали українських режисерів. Те саме вони кажуть і про літературу. 80% учнів вважали, що цікавою може бути лише сучасна зарубіжна література, з яких 10% – змінили своє ставлення після повномасштабного вторгнення Росії в Україну.

Використання текстів сучасних українських митців допомагає учням ознайомитися з мовними явищами, культурою України, проблемами сучасного українського суспільства.

Як було зазначено вчителями, майже всі учні обрали майбутню професію, з урахуванням рівня заробітної платні, побажання батьків та власні

переконавання. Після впровадження методики, учні почали частіше замислюватись про можливу користь суспільству. На питання вчителя «Яку користь ви будете приносити Україні, коли обіймете ту посаду, яку ви хочете?», лише 5% не знали, як відповісти.

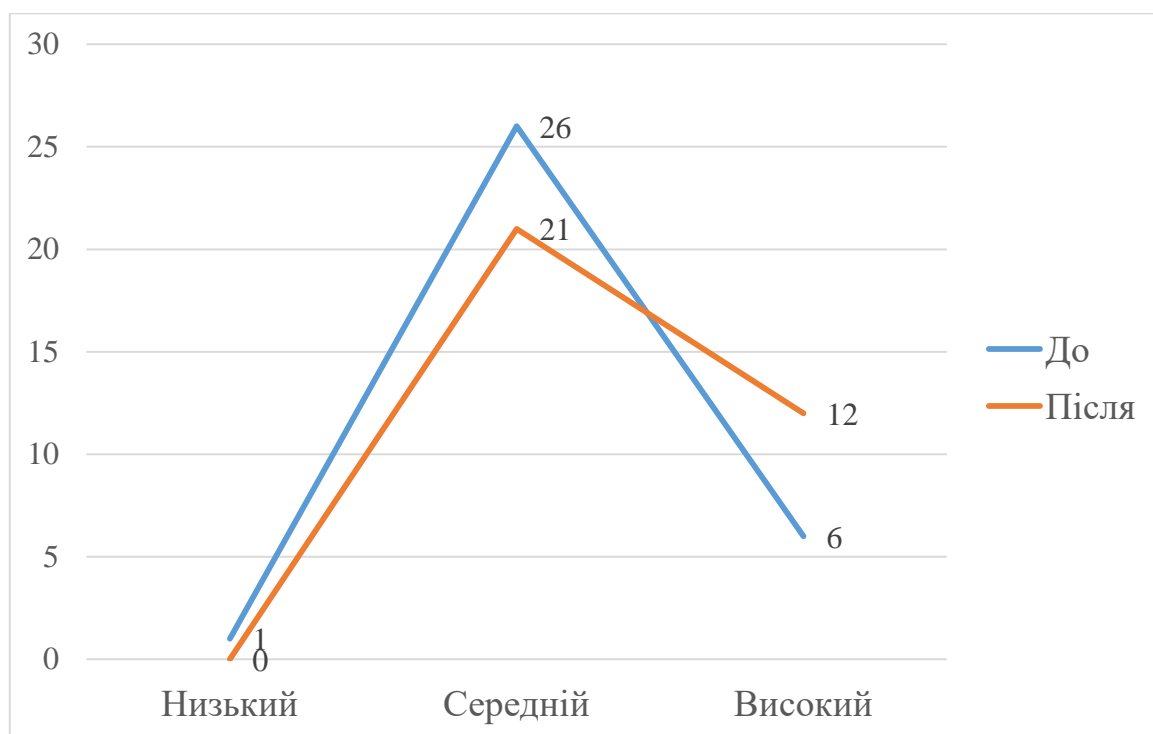

Рис. 3.7. Рівень сформованості духовно багаті особистості учня.

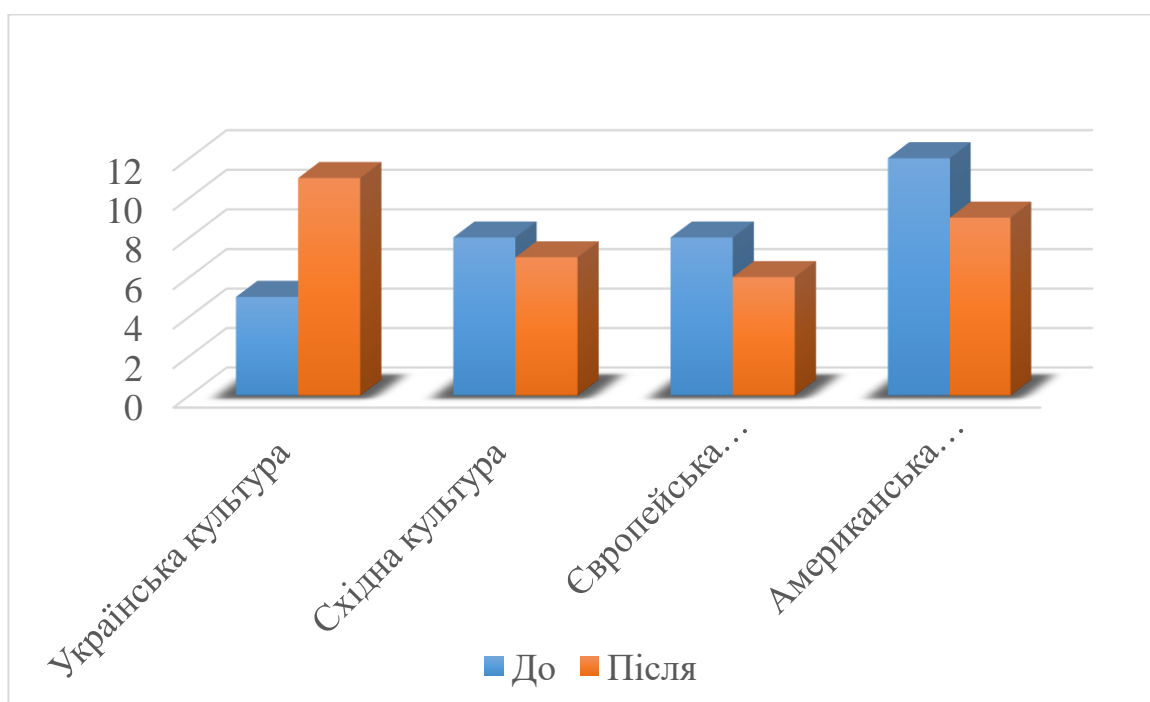

Рис. 3.8. Орієнтація учнів на культури світу.

Учні стали краще сприймати і засвоювати навчальний матеріал. Набуті знання, уміння та навички використовуються на практиці. Освітній процес перестав бути спрямованим лише на підготовку до зовнішнього незалежного оцінювання.

Учителі української мови також помітили, що учні стали значно менше використовувати запозичені слова, в мовленні стали менше з'являтися лексичні помилки. Результати формування духовно багатого особистості учнів доводять, що використання інтерактивного методу навчання має вплив не лише на засвоєння навчального матеріалу, а й на розвиток моральних та суспільних цінностей.

Отже, розроблена методика сприяє формуванню духовних якостей особистості. Усебічно розвиває старшокласників, заохочує учнів до навчання впродовж всього життя; прийняття віри у своє життя; визнання сімейних цінностей та важливої ролі сім'ї у житті кожної людини. Формує загальне розуміння, що людина має бути єдиною з природою та гармонійно співіснувати із навколишнім середовищем. Збагачує лексично-фразеологічний запас кожного.

Висновки до третього розділу

Розроблено методику формування духовно багатого особистості під час вивчення лексичних норм, що відповідає чинній програмі з української мови. Встановлено, що вчитель має гармонійно поєднувати навчальний матеріал та духовне збагачення, а дистанційна або змішана робота з учнями також має формувати духовний світ старшокласників. Описано інтернет-ресурси, якими можна користуватися задля досягнення цієї мети.

Запропоновано систему вправ, яка всебічно розвиває учнів та учениць, є логічною та послідовною. Навчання старшокласників сьогодні вимагає використання цікавих форм роботи. Для цього в дослідженні використано інтерактивний метод навчання. Однак, варто звертати увагу на зміст роботи, не достатньо використовувати мозковий штурм або дискусію на уроці. Вчитель

має вкладати в це виховний сенс, який зацікавить учнів, вмотивує вивчати та використовувати українську мову в повсякденному житті. Доведено, у старшій школі має проводитися і профорієнтаційна робота, яка ознайомлює з тонкощами роботи. Саме це допомагає усвідомити практичну значущість умінь та навичок, набутих на уроках української мови.

Аналізуючи результати сформованості духовно багаті особистості, можна зробити висновок, що методика дієва та відповідає сучасним запитам суспільства, покращує сприйняття релігії, української культури на 10%. З'ясовано, що учні зрозуміли важливість використання української мови в повсякденному житті та переконалися, що рідною мовою сьогодні послуговуються у будь-якій професійній діяльності. Доведено, що за допомогою диспутів та дискусій формується емоційний інтелект, 61% учнів зацікавилися екологічним питанням рідного міста та світу, пошуком шляхів подолання означених проблем.

Отже, інтерактивний метод навчання, на думку вчителів української мови, найкраще підходить для формування духовно багаті особистості старшокласників. Розроблена методика формування духовно багаті особистості учнів розв'язує поставлені завдання та відповідає меті, а саме розвиває усі компоненти гармонійної особистості.

ВИСНОВКИ

У роботі проаналізовано та визначено поняття «лексична норма», «лексична помилка», «лексичне значення слова», «лексичні та фразеологічні синоніми та антоніми», «контекст», «власне українські слова», «слова іншомовного походження», «пароніми», а також розглянуто групи фразеологізмів та лексичну норму у словниках. Є підстави зробити такий висновок: лексичний склад мови найкраще ілюструє морально-етичні, естетичні цінності сучасного українського суспільства, що можна вважати підґрунтям для формування духовно багатой особистості старшокласників.

Студіювання лінгводидактичних, психологічних та філософських праць доводить, що у часи зародження та розвитку нової української школи важливе місце посідає мовна освіта учнів, а також формування цілісної, духовно багатой особистості. Це дало змогу з'ясувати та запропонувати тлумачення «духовно багатой особистості старшокласників». У роботі визначено, що це всебічно та гармонійно розвинута особистість, емоційно стабільна, інтелектуально збагачена. Встановлено, що в учнів мають бути розвинуті: патріотизм, спроможність рефлексувати, системи цінностей, бажання навчатися впродовж усього життя, служіння Богу тощо. Створено структуру компонентів духовно багатой особистості старшокласників, які можна поділити на 3 групи: учень, громадянин, людина.

З урахуванням вікових особливостей; психологічного розвитку старшокласників, доведено, що в підлітковому та ранньому юнацькому віці учень перебуває у процесі становлення духовно багатой особистості, оскільки відбувається зміцнення та зміна систем цінностей. З'ясовано, що учень дивиться на освіту через призму користі у подальшому житті, мислення стає більш логічним, що допомагає систематизувати та критично ставитися до навчального матеріалу. У магістерській роботі схарактеризовано кризу ідентичності або кризу юності, яка виникає в цьому віці. Тому важливо готувати учнів до переходу до дорослого життя.

У роботі зафіксовано, що на сучасному етапі розвитку лінгводидактики відсутня єдина класифікація методів. Їх розрізняють за дидактичною метою, джерелом знань, способом мислення учнів, рівнем пізнавальної активності, способом взаємодії вчителя й учня. Також є інтерактивний метод навчання з прийомами: мозковий штурм, асоціативний куш, ділова гра, мікрофон та інші. Вчителі наголошують на тому, що саме інтерактивний метод навчання допомагає формувати духовно багату особистість учнів, критичне та творче мислення.

На основі аналізу нормативно-правової бази (Закон України «Про освіту», Закон «Про повну загальну середню освіту», Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, чинні програми з української мови та підручники з української мови (рівень стандарт) для 10 класу) можна зробити такі висновки:

– формування духовно багатого особистості старшокласника ґрунтується на трьох загальних підходах: діяльнісний, особистісно орієнтований, компетентісний. З них виходять різні системи методів та принципів;

– використання різних методів має відповідати чинній програмі, яка подає ключові (особливо важливі для формування багатого духовної особистості є ціннісний, емоційний та поведінковий компонент), соціокультурні та наскрізні (здоров'я і безпека, громадянська відповідальність, екологічна безпека і сталий розвиток, підприємливість і фінансова грамотність) змістові лінії; за допомогою них вчитель може чітко формувати певні духовні якості, які потрібні саме старшокласникам для майбутнього життя у соціум.

– проаналізовані підручники відповідають чинній програмі з української мови; зміст підручників є актуальним для сучасних старшокласників. Визначено, що у підручниках реалізується принципи: наочності, науковості, систематичності та послідовності, доступності, текстоцентризму та ін. Широко представлені ситуативні вправи, проєктні роботи, вправи на розвиток критичного мислення тощо.

У роботі досліджено рівень сформованості духовно багаті особистості учнів. Визначено, що на сучасному етапі цей рівень недостатній. Схарактеризовано основні проблеми, які полягають у відмові від віри та Бога, нерозумінні можливої користі суспільству, нехтуванні екологічними проблемами та власним здоров'ям. Через орієнтацію на зарубіжні культури втрачається зв'язок із пращурами, звичаями та народною мудрістю України.

Розроблена методика, подана в роботі, спрямована на подолання цих проблем. Системи вправ розвивають лексичні вміння та навички. Використано звичайні вправи та інтерактивний метод навчання, що забезпечує розвиток критичного мислення, емоційного інтелекту та формує таку систему цінностей, яка притаманна нашому народу у сучасному світі.

Упровадження методики в освітній процес засвідчує її результативність та актуальність. Дані здійсненого аналізу доводять, що рівень сформованості духовно багаті особистості старшокласників зріс на 18%, а конкретні компоненти – на 12–21%.

Підсумовуючи сказане, є всі підстави зробити такий висновок: учні та учениці, беручи участь в різних методах подачі інформації, швидко розуміють сутність, яку доносить учитель. Саме тому поширені вправи, методики, тексти, які не тільки ілюструють основу матеріалу, а й допомагають учневі розуміти, для чого йому потрібна ця інформація. Зі школи надалі випускається не просто учень, людина вступає в новий світ з новими знаннями. Тому важливе завдання вчителя полягає в тому, щоб виховати духовні якості, які у майбутньому можна грамотно використовувати на практиці й бути не тільки гідним громадянином своєї країни, але й гідною людиною зі стійкими морально-етичними принципами.

Перспектива подальшого дослідження в контексті обраної теми полягає в поглибленому вивченні засобів формування духовно багаті особистості старшокласників створенні навчально методичного забезпечення спрямованого на розвиток морально-етичний, естетичних та інших систем цінностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексєєнко-Лемовська Л. Слово як лінгвістична категорія. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія: педагогіка і психологія*. 2013. 39. Ч. 1. С. 120–129.
2. Бакум З. П. Навчання української мови в старшій школі: реалії та перспективи. *Рідна школа*. 2010. № 7–8. С. 57–60.
3. Бакум З. П. Текстцентризм у сучасній системі принципів навчання української мови. *Педагогічні науки : зб. наук. праць*. 2008. № 47. С. 91–94.
4. Бакум З. П. Феномен «духовність» і мовна освіта. *Філологічні студії*. 2018. № 18. С. 128–140.
5. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ – Чернівці : «Букрек», 2018. 296 с.
6. Бодик О. П., Рудакова Т. М. Сучасна українська літературна мова. *Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія* : Навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2011. 416 с.
7. Бондаренко Н. В. Методи навчання української мови крізь призму компетентісного підходу. «Дивоцвіт». 2013. №12. С.2–10. URL : <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/3513> (дата звернення: 25.12.2021).
8. Буда В. А. Проблема класифікації фразеологізмів. *Безперервна освіта як пріоритетний напрямок підвищення професійної компетентності фахівців* : Наук. ст., тези доп. та інші матеріали всеукр. науково-практ. конф., м. Тернопіль, 16 груд. 2021 р. Тернопіль, 2021. С. 55–59.
9. Вакалюк Т. А. Особливості мислення старшокласників. *Актуальні проблеми педагогіки та психології*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, Україна, 7–8 жовтня 2011.): у 2-х частинах. Львів, 2011, Ч. 1. С. 10–12.
10. Воробйова А. А. Сутність характеристики мовної особистості старшокласників в умовах медіаосвіти. *Сучасний простір медіаграмотності та перспективи його розвитку* : зб. статей сьомої міжнар. наук.-метод. конф. Київ : Центр Вільної Преси, Академія української преси, 2019. С. 193–197.

11. Голуб Н. Б., Новосьолова В. І. Українська мова: підруч. для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Педагогічна думка, 2018. 200 с.

12. Голуб Н. Б. Підходи до навчання української мови в основній школі. *Українська мова і література в школі*. 2015. № 3. С. 2–10. URL : <http://surl.li/cuspl> (дата звернення: 25.12.2021).

13. Груба Т. Л. Методика формування мовної особистості старшокласника на уроках української мови (профільний рівень) : дис. ... док. пед. наук : 13.00.02 / Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка С. Дем'янчука, Київський університет імені Б. Грінченка. Рівне. 2019. 524 с.

14. Гуцуляк Т. Є. Поділ лексики української мови за походженням: особливості та проблеми вивчення в загальноосвітніх навчальних закладах. Стратегічні напрями розвитку сучасної української лінгводидактики: монографія / за ред. Е. Палихати, О. Петришиної. Тернопіль: Підручники і посібники, 2021. С. 116–126.

15. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти (6–11 класи): затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 23. 11. 2011. № 1392. Київ. 471 с.

16. Єрмоленко С. Я. Ціннісний критерій кодифікації літературної норми. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2014. № 50. С. 3–7.

17. Заболотний О. В., Заболотний В. В. Українська мова (рівень стандарту) : підруч. для 10-го кл. закл. загал. серед. освіти. Київ : Генеза, 2018. 192 с.

18. Завдання з української мови, тести онлайн - сайт шкільної та дошкільної освіти learning.ua. URL : <https://learning.ua/mova/> (дата звернення: 01.09.2022).

19. Заремблук Ю. Англіцизми в українській мові. Наука. Освіта. Молодь. 2016. С. 163–165.

20. «Золотослів» педагогічних думок В. Сухомлинського : зб. цитат. Сарни: Сарн. пед. коледж РДГУ, 2018. 23 с. URL : <http://surl.li/didqh> (дата звернення: 09.09.2022).
21. Колісник О. П. Духовний саморозвиток особистості. Соціальна психологія. 2006. 1 (15). С. 62–77.
22. Косянчук С. В. Формування ціннісно-сміслових орієнтацій старшокласників в умовах особистісно-орієнтованого навчання. *Наукові записки РДГУ*. 2014. №8 (51). С. 132–136.
23. Коць Т. А. Теоретичні засади вивчення мовної норми. *Мовознавство*. 2017. № 4. С. 59–64.
24. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій). 2-ге вид.: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 128 с.
25. Кучеренко І. А. Теоретичні і методичні засади сучасного уроку української мови в основній школі : монографія. Умань: ФОП Жовтий О. О. 2014. 409 с.
26. Кучерук О. А. Система методів навчання української мови в основній школі: теорія і практика : монографія. Житомир: ЖДУ імені І. Франка, 2011. 420 с.
27. Левенець А. Є. Психологічні особливості становлення життєвої перспективи в юнацькому віці : автореф. автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2006. 23 с.
28. Лексика на перетині наукових парадигм : монографія / ред. Л. Струганець. Тернопіль : Осадца Ю. В., 2018. 212 с.
29. Лексичні норми. Розмовляймо українською. URL : <http://desnajanebayak.blogspot.com/p/blog-page.html> (дата звернення: 08.08.2022).
30. Леута О. І. Проблема значення мовних одиниць у сучасній лінгвістичній парадигмі. *Філологічні студії*: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. 2015. Т. 13. С. 122–128.
31. Лужецька Л. Пароніми та їх роль у забезпеченні точності мовлення. *Молодь і ринок*. 2014. № 7. С. 102–106.

32. Климишин О. І. Християнсько-психологічні основи духовного розвитку особистості : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07. Київ, 2013. 43 с.
33. Максименко С. Д., Соловієнко В. О. Загальна психологія : навч. посіб. Київ : МАУП, 2000. 256 с.
34. Максименко С. Д. Поняття особистості у психології. *Психологія і особистість*. 2016. №1(9). С. 11–17.
35. Мар'яненко Л. В. Пізнавальна діяльність учнів різного шкільного віку у навчанні. *Проблеми сучасної психології*. 2009. №3. С. 242–252.
36. Маціян А. Німецькі лексичні запозичення в українській мові. *XVI Міжнародна конференція «Політ. Сучасні проблеми науки»*, 8 квіт. 2016 р.
37. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / М. І. Пентилюк та ін. ; ред. М. І. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2004. 400 с.
38. Неурова А. Б., Капінус О. С., Грицевич Т. Л. Діагностика індивідуально-психологічних властивостей та якостей особистості : навч.-метод. посіб. Львів : Нац. акад. сухопут. військ, 2016. 181 с.
39. Овадюк О. О. Духовні цінності – провідні орієнтири розвитку сучасної особистості. *Нова педагогічна думка*. 2014. №2. С. 84–86.
40. Опанасюк І. Психологічні особливості розвитку емоційного інтелекту старшокласників засобами арт-терапії : дис. канд. психол. наук. Івано-Франківськ, 2017. 316 с.
41. Помиткін Е. О. Духовний розвиток особистості як пріоритетне завдання освіти ХХІ століття. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2017. Т. 78, № 3. С. 108–187.
42. Помиткін Е. О. Проблема розвитку та діагностики духовних цінносних орієнтацій у старшокласників. 13 с. URL : <http://surl.li/didqj> (дата звернення: 28.06.2022).
43. Помиткін Е. О. Психологічні закономірності та механізми духовного розвитку дітей і молоді : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07. Київ, 2009. 44 с.

44. Помиткін Е. О. Соціально-психологічні умови процесу духовного розвитку особистості. URL : <http://surl.li/dfijd> (дата звернення: 11.08.2022).

45. Попович А. С. Методика навчання української мови в старших класах : навч. посіб. Кам'янець-Подільськ: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. 95 с.

46. Програма Українська мова. Для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання. 10–11 класи / Н. Голуб, О. Котусенко, О. Горошкіна, В. Новосьолова та ін.: затв. Наказом Міністерства освіти і науки України від 07. 06. 2017 № 804. 42 с.

47. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII : станом на 24 верес. 2022 р. URL : <http://surl.li/ixnq> (дата звернення: 03.10.2022).

48. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 р. № 463-IX : станом на 1 лип. 2022 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 03.10.2022).

49. Прядко І. Фразеологічні синоніми з нумеративним компонентом в українській мові. *Лексикографічний бюлетень*. 2006. № 13. С. 195–199.

50. Психологічні особливості старшокласника. URL : <http://surl.li/dfiji> (дата звернення: 28.07.2022).

51. Психологу для роботи. Діагностичні методики / уклад.: М. В. Лемак, В. Ю. Петрище. 2-ге вид. Ужгород : Вид-во Олександри Гаркуші, 2012. 616 с.

52. Рускуліс Л. В. Лінгвістичні основи формування лексичної компетентності учнів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2021. Т. 2, № 77. С. 109–112.

53. Савчин М. В. Виміри духовного збагачення сучасної психології. *Психологія і суспільство*. 2011. № 4. С. 52–71.

54. Світлична О. О. Сенс Життя і щастя в контексті духовних цінностей учнівської молоді. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика: матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф. «Формування духовної безпеки особистості в умовах сьогодення: виклики і проблеми»* (24 трав. 2017 р.) Сєверодонецьк, 2017. Вип. 4 (79). Ч. 2. С. 265–271.

55. Сіранчук Н. М. Класифікація мовленнєвих помилок і недоліків у методиці навчання української мови. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2017. № 68. С. 160–165.

56. Сіранчук Н. М. Проблема термінологічної номінації окремих видів лексичних помилок. *Наукові записки. Серія: педагогічні науки*. 2017. № 156. С. 95–99.

57. Слово Благовісті : Слов.-довід. фразем бібл. походження / уклад.: Ж. В. Колоїз, З. П. Бакум. Кривий Ріг : Вид-во «І.В.І.», 2002. 195 с.

58. Сметаняк В. І. Психологічні особливості ціннісного самовизначення особистості у ранній юності. *Психологія особистості*. 2012. №1(3). С. 177–183.

59. Сніжко Н. Проблеми, здобутки і перспективи інтегрального дослідження розвитку лексики української мови. *Лексикографічний бюлетень*. 2015. № 24. С. 56–70.

60. Соціальна психологія. Зошит для індивідуальної роботи для студ. усіх спец. денної та заочної форми навчання / ред. Н. Ю. Волянчук ; уклад. М. О. Кононець. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2017. 61 с.

61. Спиця-Оріщенко Н. А. Психологічні особливості розвитку особистості в ранньому юнацькому віці. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки*. 2016. № 1 (16) травень. С. 198–201.

62. Стадній А. С. Контекст як сфера реалізації конотативних значень дієслова. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2013. № 34. С. 281–284.

63. Сучасна українська літературна мова : Підручник / А. П. Грищенко та ін. ; ред. А. П. Грищенко. 3-тє вид. Київ : Вища шк., 2002. 439 с.

64. Токарева Н. М. Шамне А. В. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. Київ, 2017. 548 с.

65. Токарева Н. М., Шамне А. В., Макаренко Н. М. Сучасний підліток у системі психолого-педагогічного супроводу. Кривий Ріг, 2014. 312 с.

66. Філь Г. О. Антонімічні відношення у сфері фразеології української мови. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2017. С. 249–257.

67. Фурман А. А. Психологія смисложиттєвого розвитку особистості : монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2017. 508 с. URL : <http://surl.li/didqm> (дата звернення: 01.07.2022).

68. Шевченко Г. Освіта та духовне виховання людини. *Витоки педагогічної майстерності. Серія «Педагогічні науки»*. Полтава, 2014. Вип. 13. С. 8–12.

69. Шепель В. М. Вікові особливості формування пізнавальної активності старшокласників. *Педагогіка та психологія*. 2013. № 44. С. 39–46. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ped_2013_44_6 (дата звернення: 28.06.2022).

70. Шостак К. Етнолінгвістичний аспект вивчення фразеологізмів української мови. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. 2014. № 6. С. 227–233.

71. Щербина С. М. Духовний розвиток та формування духовної культури особистості – найважливіші завдання сучасної освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітніх школах*. Запоріжжя : КПУ, 2016. С. 283–291.

72. Що таке лексична норма? URL : <http://surl.li/dfijl> (дата звернення: 08.08.2022).

73. IDroo. IDroo. URL : <http://surl.li/didqo> (дата звернення: 01.09.2022).

74. LearningApps.org. URL : <http://surl.li/dfijn> (дата звернення: 01.09.2022).

75. Pilehvar M. T., Camacho-Collados J. WiC: the Word-in-Context Dataset for Evaluating Context-Sensitive Meaning Representations. *Proceedings of the 2019 Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics: Human Language Technologies, Minneapolis, 2–7 June 2019*. Minneapolis, 2019. P. 1267–1273. URL : <https://aclanthology.org/N19-1128> (дата звернення: 09.08.2022).

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для вчителів української мови

Шановні вчителі! Запрошуємо вас пройти опитування для визначення рівня сформованості духовно багатой особистості старшокласників.

1. Скільки учнів визначились з майбутньою професією?
 - Майже всі учні
 - Половина учнів
 - Лише кілька учнів
 - Немає
2. На що опираються учні при виборі професії? *(можна декілька варіантів)*
 - На рівень заробітної плати
 - На свої інтереси
 - На побажання батьків
 - На тенденції у світі
 - Враховують можливу користь суспільству
3. Як часто учні не завершують початі справи?
 - Дуже часто
 - Іноді
 - Ніколи
4. Як часто учні запізнюються на уроки?
 - Дуже часто
 - Іноді
 - Ніколи
5. Як часто помітно втому учнів в кінці робочого дня?
 - Дуже часто
 - Іноді
 - Ніколи

6. Чи є у класі занадто емоційні, чи беземоційні учні?
- Так, майже всі учні
 - Половина учнів
 - Лише кілька учнів
 - Немає
7. Чи багато учнів дотримуються релігійних вчень?
- Майже всі учні
 - Половина учнів
 - Лише кілька учнів
 - Не дотримуються взагалі
8. Якою мовою учні розмовляють після уроку? *(можна декілька варіантів)*
- Українською
 - Російською
 - Іншою _____
9. Чи змінилося ставлення учнів до української мови та культури після повномасштабного вторгнення Росії в Україну?
- _____
10. Як часто Ви помічаєте лексичні помилки у мовленні учнів?
- Дуже часто
 - Іноді
 - Ніколи
11. Чи використовують ваші учні запозичені слова?
- Дуже часто
 - Іноді
 - Ніколи
12. Чим цікавляться старшокласники? *(можна декілька варіантів)*
- Вивчення історії
 - Релігійні вчення
 - Читання книжок

- Вивчення математики, фізики
- Комп'ютерні технології
- Відеоігри
- Вивчення біології
- Вивчення хімії
- Пошук розв'язання екологічних проблем
- Медицина
- Політична ситуація у світі
- Економіка та підприємництво
- Вивчення іноземних мов
- Спорт
- Інше _____

13. Чи часто учні допомагають один одному?

- Дуже часто
- Іноді
- Ніколи

14. Чи є в класі учні, які не можуть знайти спільну мову з однолітками?

- Так, майже всі учні
- Половина учнів
- Лише кілька учнів
- Немає

15. На Вашу думку, який рівень сформованості духовно багатой особистості старшокласників?

- Високий
- Середній
- Низький

16. Які методи, вправи та технології доцільно використовувати на уроках української мови для формування духовно багатой особистості учнів?

Дякуємо за співпрацю!

Додаток Б**Анкета для учнів 10 класу**

Шановні учні та учениці! Запрошуємо вас пройти опитування для визначення рівня сформованості духовно багаті особистості. Це анонімне опитування. Час проходження анкети необмежений. Тому, будь ласка, уважно читайте питання та відповідайте відверто та чесно.

На питання 1–8 дайте відповідь «так» або «ні».

1. В кінці робочого дня моя втома стає помітною для оточуючих.
2. Мені складно знайомитись із новими людьми. Я хвилююсь/замикаюсь/багато говорю/ веду себе не природно.
3. Усі мої емоції та переживання видно на моєму обличчі.
4. Я емоційно стриманий, замкнутий/замкнута.
5. Я знаходжусь у постійному емоційному напруженні.
6. Мені важко підтримувати зоровий контакт з малознайомими людьми.
7. Коли я розмовляю я занадто жестикулюю.
8. Мені важко висловлювати теплоту, симпатію, навіть тоді, коли я відчуваю це до людини.

На питання 9–16 дайте відповідь «так», «буває», «не знаю» або «ні».

9. Чи в стані ви завершити розпочату роботу, яка вам нецікава, незалежно від того, що час і обставини дозволяють зробити перерву?
10. Якщо ви потрапили в конфліктну ситуацію, чи в змозі ви взяти себе в руки та об'єктивно, без зайвих емоцій, подивитись на ситуацію?
11. Чи швидко ви відповідаєте на повідомлення?
12. Чи зможете ви приймати дуже неприємні ліки, які рекомендував лікар?
13. Чи виконуєте ви поспішно дані обіцянки, навіть якщо це приносить багато клопоту?
14. Чи чітко ви дотримуетесь розпорядку дня?
15. Навіть прогулянка з друзями чи цікаве відео на YouTube не змусить вас відкласти термінову і важливу роботу.

16. Чи здатні ви промовчати та припинити сварку, не дивлячись на образливі слова опонента?

17. Перед вами перелік видів діяльності. Оберіть ті, якими би ви хотіли займатися, або вже займаєтесь і це приносить вам задоволення.

Можна обрати декілька варіантів.

- Вивчення іноземної мови
- Вивчення історії України
- Ознайомлення з методами розслідування злочинів
- Вивчення методів надання першої медичної допомоги
- Вивчення математики
- Вивчення будови комп'ютера
- Вивчення археологічних знахідок
- Ознайомлення з різними комплексами фізичних вправ
- Читання творів сучасних авторів
- Вивчення історії різних країн світу
- Пошук розв'язання складних математичних завдань
- Пошук розв'язання екологічних проблем міста/світу.
- Вивчення ботаніки (рослинного світу)
- Вивчення основних причин виникнення християнства
- Слідування релігійним вченням
- Вивчення хімічного складу різних речовин
- Аналіз політичної ситуації в країні та світі
- Вивчення причин виникнення грошей
- Ремонт побутових електроприладів
- Підрахунок прибутку компанії
- Складання карти невідомої місцевості
- Визначення швидкості польоту тіла
- Розрахунок заробітної плати працівників
- Участь в обговоренні літературного твору
- Участь у затриманні злочинця

18. Нижче пропонується 16 параметрів. Оцініть для себе значущість кожного з них у балах за шкалою від 1 до 10 (1 - не важливо, 10 - дуже важливо).

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Захоплююча робота, яка приносить вам задоволення										
Робота з високою зарплатнею										
Вдале одруження або заміжжя										
Знайомство з новими людьми, соціальні заходи										
Залучення в громадську діяльність										
Ваша релігія										
Спортивні вправи										
Інтелектуальний розвиток										
Кар'єра										
Красиві машини, одяг, будинок тощо										
Проведення часу в колі сім'ї										
Декілька близьких друзів										
Робота на добровільних засадах										
Медитація, роздуми, молитви тощо										
Здорова збалансована дієта										
Читання освітньої літератури, перегляд освітніх передач, самовдосконалення тощо.										

Результати анкетування поділяються на 4 блоки: емоційний інтелект; волевиявлення; інтереси і схильності; соціальні цінності. Все це складає загальний бал сформованості духовно багатой особистості старшокласників. Максимальний бал, який можна отримати – 209. Загальні результати: 16–62 – низький рівень сформованості, 63–142 – середній, 143–209 – високий.

Блок емоційного інтелекту

Блок містить 8 запитань. На питання 1, 3–8 відповідь «так» оцінюється в 0 балів, «ні» – 1 бал. Питання 2 оцінюється навпаки, «так» – 1 бал, «ні» – 0 балів. Розподіл рівнів відбувається наступним чином: 0–3 бали – низький рівень емоційного інтелекту; 4–6 – середній рівень, емоції значно ускладнюють життя; 7–8 – високий рівень, емоції не заважають або мають незначний вплив.

Блок волевиявлення

Містить 8 запитань. Відповіді «так» оцінюються у 2 бали, «буває» – 1 бал, «не знаю» – 1 бал, «ні» – 0 балів. Якщо респондент набирає 0–5 балів – низький рівень сформованості сили волі; 6–11 балів – середній рівень; 12–16 – високий рівень.

Блок інтересів і схильностей

За кожне питання респондент може отримати 1 бал. Загальна кількість балів за цей блок дорівнює 25 балів. Від 0–5 – низький рівень, учень не зацікавлений в навчання та подальшому розвитку; 6–15 – середній рівень, 2–3 сфери для подальшого розвитку; 16–25 – високий рівень, учень гармонійно розвинутий, інтереси яскраво виражені.

Блок соціальних цінностей

Всі 16 параметрів можна поділити на 8 груп соціальних цінностей: професійні (1,9); фінансові (2,10); родинні (3,11); соціальні (4,12); суспільні (5,13); духовні (6,14); фізичні (7,15); інтелектуальні (8,16). Учні мають оцінити кожний параметр від 1 до 10 (1 – не важливо; 10 – дуже важливо). Чим більший бал в групі параметрів, тим більшу цінність це має. На гармонійно розвинуту особистість вказує приблизно однакова кількість балів в кожній групі. Загальна кількість балів, яку можна отримати – 160. Результати: 0–48 – низький рівень; 49–110 – середній; 111–160 – високий рівень розвитку соціальних цінностей.

Конспект уроку

Тема: Фразеологічні синоніми та антоніми

Тип уроку: урок застосування знань, умінь і навичок.

Клас: 10.

Мета: поглибити знання з теми, сформувати уміння добирати синоніми та антоніми, пояснювати фразеологізми. Збагатити усне і писемне мовлення, виховати повагу до себе та один до одного, розуміння національної ідентичності, духовно багату особистість.

Завдання: актуалізувати знання учнів з фразеологічної синонімії та антонімії, практично застосувати ці знання, розвинути мовленнєві здібності.

Очікувані результати: учень додержується лексичної сполучуваності слів; виявляє в текстах та обґрунтовує особистісні й загальнолюдські цінності; демонструє повагу до себе й інших, добираючи і вживаючи потрібні слова.

Обладнання: підручник (Н. Голуб, В. Новосьолова Українська мова: підруч. для 10 класу закладів загальної середньої освіти.), дошка, роздатковий матеріал, ілюстрації, смартфон.

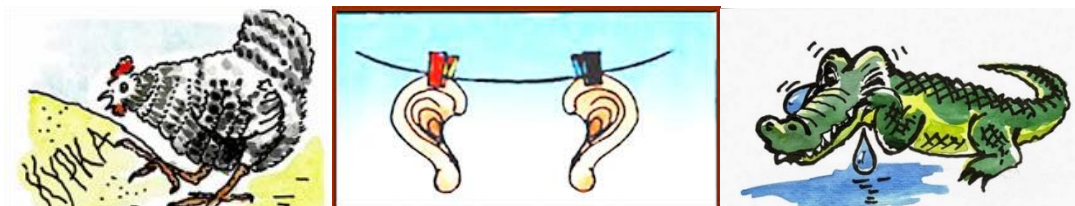
Хід уроку

I. Організація учнів до роботи: Перевірка присутності.

II. Перевірка домашнього завдання.

III. Мотивація навчальної діяльності учнів, повідомлення теми і завдань уроку.

Слово вчителя: Подивіться на малюнки, які фразеологізми зображено на них? Поясніть значення кожного.

Для чого нам потрібні фразеологізми в житті?

Слово вчителя: Сьогодні ми продовжуємо вивчати фразеологізми і удосконалювати навички розрізняти та розуміти їх. Запишіть тему сьогоднішнього уроку: «Фразеологічні синоніми та антоніми». Мета уроку поглибити певні знання з фразеології, навчитися практично використовувати раніше отримані знання.

IV Актуалізація опорних знань.

Мозковий штурм:

Слово вчителя: Але для початку, давайте пригадаємо основні терміни.

- 1) Що таке фразеологія?
- 2) Фразеологізм – це...
- 3) Що таке фразеологічні синоніми?
- 4) Що таке фразеологічні антоніми?

На дошці написані визначення, які вчитель відкриває після обговорення кожного питання.:

Фразеологія – розділ мовознавства, в якому вивчаються лексично неподільні поєднання слів.

Фразеологізм – семантично пов'язане сполучення слів, яке відтворюється у вигляді усталеної, неподільної, цілісної конструкції. Ще його називають «Крилатим висловом».

Фразеологічні синоніми – це варіанти фразеологічних одиниць на позначення того самого поняття. Фразеологізм співвідноситься з одним нейтральним словом або іншим фразеологізмом.

Фразеологічні антоніми – фразеологізми, що мають протилежне значення до нейтрального слова або іншого сталого вислову. На відміну від синонімів, їх набагато менше.

V. Тренувальні вправи на осмислення знань, придбання умінь, навичок.

Слово вчителя: Тепер можна перейти до практичних завдань. Відкрийте підручники на сторінці 40. Виконаємо вправу 140. Установіть відповідність між фразеологічними синонімами, запишіть їх парами.

Нуль уваги; не до сміху; через Аби з рук; бита голова; знову за своє; пень колоду; ні в тин ні в ворота; кепська справа; пропускати повз стріляний горбець; знову за рибу вуха; ні пришити, ні прилатати. гроші.

Слово вчителя: Молодці, правильно дібрали пари синонімів, а зараз зробимо схоже завдання, але з поданих фразеологізмів будемо шукати пари фразеологічних антонімів. Зверніть увагу на ваші роздруківки.

За три моря; під носом; чистий як сльоза; стромляти свого носа у чужі справи; гнути спину; глек розбити; заяча душа; стоїть як вкопаний; куди вода несе; душа в душу; стріляний горбець; авгієві стайні; ні за холодну воду не братись; спішить, аж мухи п'яти обсіли; кров з молоком; не нюхати пороху; дати чосу; шкіри та кістки; як білка в колесі; триматися свого берега; бути в авангарді; пливти проти течії; залишатися в тіні; сильний духом.

Слово вчителя: Всі відмінно справилися с поставленим завданням. На ваших роздруківках ви можете знайти QR-код 1. Візьміть свої смартфони, та перейдіть до виконання наступного завдання. Зараз буде невеличке змагання, перший хто скаже, яке слово написано при виконанні завдання – переможе.

QR-код 1.

Слово вчителя: Всі молодці не залежно від того, хто був першим, але оскільки Учень був першим, він отримує солодку винагороду (цукерку). Далі перейдемо до завдання з QR-коду 2. Нам потрібно вирішити кросворд добираючи синоніми до фразеологізмів. В кінці повинно вийти правильне ключове слово. Виконувати будемо усі разом. Піднімайте руку та кажіть номер відповіді. Всі уважно слухають і вписують у відповідне поле.

QR-код 2.

VI. Творча робота з розвитку зв'язного мовлення.

Фразеологічний пазл:

Слово вчителя: Перед вами лежать одна велика та кілька маленьких карток. Це пазл, але непростий. На великій картці у вас написані різні фразеологізми, на маленьких у 1 варіанту їх синоніми, у 2 – антоніми. Вам потрібно покласти малу картку на місце це утворюється синонімічна чи антонімічна пара. (картки у варіанту однакові. З однаковими синонімічними, або антонімічними парами. Відрізняються лише зворотною стороною пазлу).

Приклад великої картки. Варіант 1.

Не в тім'я битий	Жити своїм розумом	Допікати до живого
Затаїти зло	Одним ликом шиті	Точити ляси

Приклад малих карток (розрізаних) Варіант 1.

Мати голову на плечах	Мати свій розум у голові	Заливати за шкуру сала
Мати зуб	Два чоботи пара	Теревені правити

Приклад великої картки. Варіант 2.

Потрапити в терена	Працювати до сьомого поту	Сльозами вмитись
Як кіт наплакав	Розпустити язика	За тридев'ять земель

Приклад малих карток (розрізаних). Варіант 2.

Вириватися з лап	Байдики бити	Зуби скалити
Кури не клюють	Ні пари з вуст	Рукою подати

Слово вчителя (після виконання етапу): Тепер вам потрібно перевернути отриманий зібраний пазл. Як ви можете помітити у вас склався початок, або кінець певного фразеологізму. Зараз у вас є 3 хвилини знайти свою пару та об'єднати свій фразеологізм у єдине ціле.

Слово вчителя (після створення пар): Зараз попрацюємо у парах. Вам потрібно пояснити значення які життєві цінності та орієнтири розкриває ваш утворений фразеологічний вираз, це має бути 3-5 речень. (Учні зачитують свої пояснення).

Приклад фразеологічних виразів для розподілу на парні теми:

- Вовків боятись – в ліс не ходити;
- Не все те золото, що блищить;
- Що посієш, те й пожнеш;
- Не слухав тата – послухаєш ката;
- Не соли нічії рани, то й твоєї не будуть;
- Не їла душа часнику, то й не буде смердіти. Та ін.

VII. Підсумки уроку.

Слово вчителя: Всі дуже гарно справилися із завданням. Але наш урок добігає кінця. Сьогодні ми практично опрацювали фразеологічні синоніми та антоніми. Всі чудово працювали, я вами пишаюся. Сподіваюся, що цей запал ніколи не покине вас.

VIII. Рефлексія.

Слово вчителя: Зараз поговоримо про ваші враження від уроку.

1. Чи цікавою була тема уроку?
2. Що було найлегшим із завдань ?
3. Що викликало у вас труднощі?
4. Та останнє питання, яке я задавала на початку уроку. Для чого нам потрібні фразеологізми в житті?

IX. Домашнє завдання.

Конспект уроку

Тема: Лексична помилка.

Тип уроку: урок застосування знань, умінь і навичок.

Клас: 10.

Мета: поглибити знання з теми, сформувати вміння відрізняти правильне і неправильне слововживання, аналізувати лексичні помилки. Збагатити усне мовлення. Виховати любов до рідної мови. Допомогти усвідомити важливість української мови в професійному та буденному житті.

Завдання: актуалізувати знання учнів з теми «лексична помилка», практично застосувати ці знання, розвинути мовленнєві здібності.

Очікувані результати: учень додержується лексичної сполучуваності слів; виявляє в текстах та обґрунтовує особистісні й загальнолюдські цінності; усвідомлює роль української мови в житті людини.

Обладнання: підручник (О. Заболотний, В. Заболотний. Українська мова (рівень стандарту)), дошка, роздатковий матеріал, відео, смартфон.

Хід уроку

I. Організація учнів до роботи: Перевірка присутності.

II. Перевірка домашнього завдання.

III. Мотивація навчальної діяльності учнів, повідомлення теми і завдань уроку.

Слово вчителя: Прослухайте фрагмент пісні та дайте відповідь на запитання.

<https://www.youtube.com/watch?v=Y4r1pDkMWjU> (0:37 – 0:47)

З першої хвилини

Закохався сильно,

Не дивився на часи,

Загубив годинник. (Wellboy)

Чи помітили ви якісь помилки? Чи правильно вжито слова «первої», «часи»?

Слово вчителя: Сьогодні ми будемо говорити про лексичні помилки. Запишіть тему сьогоднішнього уроку: «Лексична помилка». Мета уроку навчитися розпізнавати лексичні помилки.

IV Актуалізація опорних знань.

Слово вчителя: Давайте пригадаємо, що таке мовна норма?

Мовна норма – це сукупність мовних засобів, що вважаються правильними і сприймаються носіями мови як зразок суспільного спілкування в певний період розвитку мови й суспільства (За текстом підручника).

Які мовні норми бувають?

Орфоепічні, лексичні, морфологічні, синтаксичні, орфографічні, пунктуаційні.

Що таке лексична норма?

Вона вказує можливості використання слова відповідно до лексичного значення та його відтінків, а також правила словосполучуваності слів у реченні (За текстом підручника).

Як ви гадаєте, що таке лексична помилка?

V. Тренувальні вправи на осмислення знань, придбання умінь, навичок.

Слово вчителя: Давайте відкриємо підручники на сторінці 20 та виконаємо вправу 33. Потрібно відредагувати словосполучення, користуючись таблицею.

Слово вчителя: Молодці, вправа виконана, тож перейдемо до наступного завдання. Вам у чат прийшло посилання на вправу онлайн. Хто виконав, піднімайте руку.

<https://learning.ua/mova/odynadtsiatyi-klas/shukaiemo-literaturnyi-vidpovidnyk-dialektnomu-slovu>

Слово вчителя: Всі молодці. Давайте тепер переглянемо відео про лексичні помилки на телебаченні.

<https://www.youtube.com/watch?v=SczLShgg38Y>

Слово вчителя: Як часто ви помічаєте лексичні помилки не тільки на телебаченні, а й в буденному житті? Як ви вважаєте, чи потрібні вам ці знання для майбутньої професії?

Слово вчителя: Ви можете сказати, що хочете бути перекладачем з англійської на іншу іноземну мову і тому вам не потрібні ці знання. Але при влаштуванні на роботу будуть враховувати і ваше грамотне мовлення. Якщо ви говорите українською мовою неправильно, то що вже казати про інші мови.

Слово вчителя: Чи хоче хтось з вас пов'язати своє життя з ІТ-сферою? Зараз багато професій в цьому напрямі: контент-менеджери, розробники сайтів, дизайнери та ін. Але чи помічали ви лексичні помилки на сайтах відомих магазинів, банків тощо? Пропоную вам подивитись на скріншот з онлайн-банку, Де тут помилка?

Будь ласка, переконайтеся, що на вашому рахунку
достатньо коштів для здійснення операції

[Відмінити](#)

Так, я впевнений

ІХ. Домашнє завдання.

Слово вчителі: Абсолютно вірно! Правильно говорити «скасувати», а не «відмінити». Ваше домашнє завдання, знайти лексичні помилки на відомих сайтах або у мовленні телеведучих та зробити коротку презентацію (2–3 слайди).

VII. Підсумки уроку.

Слово вчителя: Сьогодні в нас вийшла гарна співпраця. На уроці ми побачили та почули багато лексичних помилок і зрозуміли, що помилятися може будь-хто. Головне не зупинятися на місці та вдосконалювати себе та своє мовлення.

VIII. Рефлексія.

Слово вчителя: Чи було вам цікаво та корисно сьогодні ? Дякую за ваші відповіді. До зустрічі наступного разу.